

"Tiltakozni nem tiltakozhattunk..."

Felvidéki magyar visszaemlékezések

A csehszlovákiai magyarokat sújtó jogfosztások, kényszertelepítések a kisebbségi közösség történeti tudatában, nemzeti identitásában máig meghatározó jelentőségű történeti élmények. Egyéni szinten a családok, rokoni közösségek szétszakítása, szétszórattatása a deportálások és kényszertelepítések során, az emberi méltóság máig élő sérelmét jelentik. A nemzeti hovatartozás megváltoztatását a szülőföldön maradás, illetve az állampolgársági egyenlőség feltételeként állító reszlovakizációs eljárás pedig a legalapvetőbb emberi jogtól fosztotta meg a megsemmisítésre ítélt közösség tagjait. A második világháború után a – nem szláv kisebbségeinek likvidálására törekvő – csehszlovák nemzetállam az 1938. évi müncheni szerződéssel, első bécsi döntéssel, a világháború szenvedéseinek jóvátételével indokolta a német és a magyar kisebbség egészére kiterjesztett jogfosztásokat, kényszertelepítéseket, ami a történelmi változásokban, bűnökben véltlen emberek, családok százezreit tette földönfutóvá.

Generációs élményként a bécsi döntéssel lehetővé vált "visszatérés", "nemzeti felszabadulás" változásaitól a világháborús megpróbáltatásokon át, az 1945–1948 közötti kollektív bűnösség, hontalanság, kismizmizettség és üldözöttség megnyilvánulásáig terjedtek az alig tíz éves periódus eseményei. Az 1938–1948 közötti időszakot felnőttként végig élt két kisebbségi nemzedék számára a magyar nemzeti identitáshoz és a szülőföldhöz való ragaszkodás és a csehszlovák állam iránti lojalitás sok esetben jelentett egzisztenciális kérdést és erkölcsi dilemmát.

Minden közép-európai nemzeti kisebbségi közösség történelmében kulcsfontosságú az anyaországhoz, az állampolgárság szerinti országhoz, a szülőföldhöz fűződő hármasszónrendszer alakulása. A csehszlovákiai magyarok történeti emlékezetében éppen ezek a relációk kuszálódtak össze végletesen a világháború utáni években. A csehországi deportálások, a lakosságcsere keretében végrehajtott kitelepítések megaláztatásai, illetve a szülőföldön maradás reményében vállalt tömeges kényszerasszimiláció – bizonyos értelemben máig kollektív tabuként kezelt – önmentő kísérlete családonként, községenként más lenyomatokat hagyott az otthon maradók, a Csehországba elhurcoltak és a fehérrelappal Magyarországra telepítettek körében.

A szlovákiai magyar történeti emlékezet hatvan évvel a hontalanság éveinek eseményei után is az akkori megpróbáltatások emlékét tekinti a kisebbségi sorközösség – a két part közötti helyzetek, az emberi és nemzeti szolidaritás, a megismételhetetlen emberi életnek keretet adó közösségi létezés tudatosításában – legfontosabb történeti tapasztalatának. Az államhatárok megváltoztatásával 1918-ban létrejött, majd a határok átalakításával 1938-ban Magyarországhoz, 1945-ben pedig ismételtlen Csehszlovákiához visszakerült magyar közösséget kollektív bűnössé nyilvánította és fel kívánta számolni a cseh-szlovák nemzetállami politika.

Alábbi összeállításunkban a komáromi Kecskés László Társaság, az MTA Kisebbségkutató Intézete, a Gömörország című rimaszombati folyóirat kezdeményezései nyomán az elmúlt években összegyűjtött és publikált visszaemlékezések részleteit közöljük. Ezzel kívánjuk érzékeltetni az emlékkönyv olvasóival az emlékezet és történelem, a megélt és megírt történelem szoros, de fölöttébb összetett kapcsolatát, viszonyát.

I. A csehországi deportálás emlékezete

Izsaiai Csehországban

A gazdagokat Magyarországra vitték, a szegényeket Csehországba. Akinek sok földje volt, meg nagy háza, azt Magyarországra telepítették, ahol a svábok házát kapta meg. Az izsaiak házába békéscsabaiak költöztek. Magyarországon több településre kerültek izsaiak, Kocsolára, Diósberénybe. A férjem nagyanyjáiék a kanász házát kapták meg Kocsolán. Irén néniék szintén Kocsolára kerültek, ahol egy sváb kőműves házát kapták. Ez a sváb később visszajött Németországból, megváltotta a házát, Irén néniék pedig Szőnybe költöztek, hogy legalább az izsai harang hangját hallhassák.

Családomat decemberben vitték el. Apu hozta a hírt reggel, hogy mennünk kell, készülődjünk. Amink volt, azt elvihettük, nem volt megszabva a mennyiség. A baromfinak már elkészítettük a ládákat. Tyúkot, kacsát vittünk magunkkal. Teherautóra pakolták fel a holminkat, egyenesen a komáromi állomásra vittek minket. Két család került egy vagonba, mi Gelle Józsi bátyámékkal. Tiltakozni nem tiltakozhattunk, hiszen katonák jöttek értünk. Egy juharfa törzsét karoltam át, s a katona sírva próbált elvonszolni onnan. A katonák is sírtak. A házunkat nyitva hagytuk, később idegenek költöztek oda. Nem volt nagy házunk. Az út során az állomásokon kaptunk ennivalót, virslit, gulyást. A vagonban kályhával fűtötünk, amit itthonról vittünk. Szalmazsákon feküdtünk. A kis Ernőnek tejet vittünk, nagymama kalácsot sütött az útra.

Časlavban mellékvágányra húzták a vagon és a cseh gazdák jöttek válogatni közülünk. Kérdezték, hogy hány munkaerő van a családban. Apu mondta, hogy egy. Apu tudott velük beszélni, mert Jozefovban katonáskodott. A magángazdáknak munkásra volt szükségük, nem gyerekekre. Kérdezték is, hogy minek jelentkeztek munkára. Talán fogalmuk sem volt arról, hogy mi nem önszántunkból mentünk oda. A vagonra az volt kiírva, hogy önkéntes munkások. Az állomásról Koudelovba kerültünk, bár nem kellettünk senkinek sem. Bizony volt olyan házaspár, ahol az asszony terhes volt s csak a férfi tudott dolgozni. A majorban ABC sorrendben osztottak el bennünket. Koudelovban németek is voltak, csíkos ruhában jártak. A major szintén egy németé volt, akit elhajtottak onnan talán 25 kg-os csomaggal. A kastélyban az intéző lakott. A többi izsait a környező falvakban helyezték el. Például Skovicén voltak a Kurucz Máriék, a Mártonék. Azok is ketten voltak, két asszony. Mi egy majorba kerültünk a marcelházai Marcinkóékkal, Irecki Gyusziékkal, Jani bátyjáiékkal, Németh Ferencékkal. Koudelovban nagyon szép park, kert volt ott sokféle fa, virág, szőlő nőtt. Anyukám a kertészetben dolgozott. Januárban én már iskolában jártam. Nem tudtam egy szót sem csehül, izsai ruhát, berlinert viseltem, a gyerekek mindig hajtogatták a szoknyámat. Érdekesnek tartottak minket. Az iskolába gyalog mentünk kb. két kilométert, bár járt az iskolabusz Časlavba. Akkor nem számított az a távolság. Vasárnaponként még a tejcarnokba is elmentem. Mondták is az asszonyok: *Už jede Mad'arka...*

Az iskolában nagyon jók voltak hozzánk. Tízórára levest kaptunk. Első évben ez állt a bizonyítványomban: *Pro neznalost'českého jazyka je neklasifikována*, azaz hogy a cseh nyelv ismeret hiányában nem osztályozható. Kezdetben hallgattam az iskolában, de úgy megtanultunk csehül, hogy a csendőrök egy alkalommal azt kérdezték apukámtól, hogy hol tanulták meg ilyen jól a gyerekek a nyelvet. A majorban egy emeletes házban, a földszinten laktunk. Minden családnak volt egy szoba-konyhája meg egy előszoba. Szenet hazulról vittünk. A majorban voltak tehének, borjak, disznók, lovak. A kertészetben zöldséget, spárgát, egrest, ribizlit termesztettek. Anyukám többször sírva jött haza, mert a kertész azt mondta neki, hogy soha nem térhetnek haza. Anyu meg el is hitte. A kertészetben télen is volt munka. A melegágyat készítették, szitálták, rostálták a földet. Az aszparáguszt kilóra adták

el. Hosszú virágágyást is készítettek, a piacon adták el a virágot. Apuék főnt, a Szudétában kaszáltak és szénát szállítottak a majorba. A széna között az intéző bútort is hozott, be is csukták ezért, mert feketézett. Apu etető volt, korán kelt. Havonta 970 koronát keresett. Ez tartalmazta a családi pótlékot is. Naponta járt még egy liter tej, gabona. A majorban sok gabona volt, télen is csépeltek. A szomszéd faluba vittük öröltetni a búzát. A časlavi pékkel megegyeztek anyukámék, hogy megsütik a kenyerünket. Mondták is a pékek, hogy milyen szép kenyeret dagasztanak a magyarok. Végül vittünk lisztet és azért kenyeret kaptunk a városban. A gyerekek minden héten moziba jártak. A férfiak szintén elmentek a vetítésre, de az asszonyok otthon maradtak. A nagymama segített anyukámnak. Templomba vásárnaponként Časlavba jártunk, ahol katonazenekar játszott. Mi, gyerekek hamar feltaláltuk magunkat. A szülőket jobban megviselte az új környezet. Nagyon jó barátnőre leltem Jarka személyében, akinek már az öregapja is béres volt a majorban. Egyszer ellopta a testvére csizmáját, télen abban csúszkáltunk. A béres gyerekek párszor csúnyát mondtak rám, de Jarka elverte őket. Nagyon a pártomat fogta. Jarkával haláláig leveleztünk. 1965-ben, az árvíz idején rögtön meghívtak minket magukhoz, sőt voltak nálunk segíteni a fürdőszoba felújításakor is. Idén májusban kaptam a gyászjelentést, hogy mikor fogják hamvasztani.

Csehországban 1948-ig a boltok kínálata gazdag volt, csomagot is küldtünk haza. A többieket itt többször meglátogattuk. Az otthoniakkal leveleztünk, mindent tudtunk az otthoni eseményekről. Csalogattak minket haza azzal, hogy jól megy a kézimunka, de hát nem jöhettünk. Laktak a házunkban. 1949 februárjában jöttünk haza. 1948-ban apukám már mondta, hogy nemsokára hazakerülünk. Azt is mondta, hogy akik Magyarországra kerültek, viszont soha nem térhetnek haza.

Hajtman Ilona, Izsa

*

"Jövevény voltam és Ti befogadtatok"

Sok magyar családnak tragikus éve volt az 1946-os esztendő. A mi kis falunkban is elkezdődött a kegyetlen szlovák parancs végrehajtása: a kitelepítés. Sokan kaptak úgynevezett fehércédulát, nekik minden vagyonukkal át kellett jönniük Magyarországra, ahova az akkori hatóságok kijelölték a letelepedési helyüket. Hiába volt sírás – aki magyar volt, annak mennie kellett. Örvendező szlovákok kiabálták: "Mad'ari za Dunaj!" Azaz: "magyarok a Dunán túlra!" A magyarok másik részére még szörnyűbb sors várt. Ezek közé tartoztunk mi is. Picike falunkból 8–10 családot hurcoltak el. November 30-a volt, igen hideg, tél eleji zimankós idő. Megérkeztek szüleink a városból, sajnos, rossz hírt hoztak. Szájról szájra járt, hogy több falut is kiürítenek. Édesanyám aggódott, mi lesz, ha nekünk is mennünk kell. Apánk nyugalmat színlelve bátorított minket...

Beesteledett. Ki-ki tette a dolgát. Egyszer csak hatalmas autók dübörgése hallatszott a falucskánk bevezető útján. Mindenki felfigyelt rá. Az emberek rájöttek, minket akarnak elvinni...

Otthagytuk szüleink élete munkáját. A sok állatot: lovakat, teheneket, sertéseket, bátyám kedvenc nyulait, a tengernyi baromfit. Szüleink köztiszteletben álló, dolgozó, szorgalmas emberek voltak, édesapám előimádkozó volt a templomban. Magára maradt a házunk a bútorokkal, összes emlékünkkal. Ott kellett hagynom kedvenc babámat, ami engem akkor, tizenhárom évesen fájdalmasan érintett. Mégis a legfájóbb az volt, amikor elbúcsúztunk a falu pici temetőjében nyugvó halottainktól, megrendülve emlékeztünk rájuk imáinkban. Még a fának is fáj elszakadni gyökereitől...

Elindult velünk a szerelvény... Arra gondoltunk, hogy úgy visznek bennünket, mint korábban a zsidókat. Felidéztük az ő, emberhez méltatlan elhurcolásukat, párhuzamba állítva a mienkkel. A sok állatunkból egyet sikerült magunkkal vinnünk. Hűségesebb kutyánk,

Fidor követett bennünket, így őt is bevagoníroztuk. Igen hideg vagonokban, bezárva, egy vödör volt a vécénk, siralmas körülmények között haladtunk az általunk nem ismert úti cél felé. Ha megállt a tehervonat, két katona őrizte az ajtót, nehogy leszálljunk, még vizet inni sem engedtek. Durván megtiltották azt is, hogy szót váltsunk a mellettünk lévő emberekkel. Félelmünket tetézte, hogy édesapánk végtelen elkeseredésében késes borotvával felakarta vágni az ereit. Egyikünknek állandóan figyelni kellett rá.

Pár napos utazás után megérkeztünk Pardubicére, ahol a szerelvényt kitolták a rakodóhoz. Azután következett a "rabszolgavásár". Mindenkinek ki kellett állni a vagon elé. Jöttek az akkori cseh "földesurak", végigjárták a vagonokat és válogattak bennünket. Mi hamar "elkeltünk", mivel nem volt köztünk kisgyerek, illetve sok gyerek. Az olyan családok, ahol csak az apa tudott dolgozni és az anyuka három-négy gyereket nevelt, azok több napig a vagon lakói maradtak. Mi a sors "kegyeltjei" voltunk, mert rendes családhoz kerültünk. Apám elbeszélése után megértették sorsunkat. Mi ugyanis nem saját kérésünkre mentünk vendégmunkásnak Csehországba.

Késő este értünk a Rohonice nevű kis faluba, amely 32 kilométerre fekszik Pardubicétől. Jól befűtött cselédlakás (egy nagyszobából és egy folyosóból állt) és egy tál meleg leves várt ránk. A padló be volt terítve szalmával, rajta takaró, ezen töltöttük el első, álmatlan éjszakánkat. Később némileg berendezkedtünk.

Másnap édesapám kérte gazdánkat, hogy ne kelljen munkába állnia. Elutazott Prágába, a magyar nagykövetségre, ott előadta panaszát. Mélyen felháborodtak elbeszélésén, majd másfél órán át tartott a vita a követség és a csehszlovák hatóság emberei között. Megnyugtatták apámat, hogy nemsokára hazamehetünk, illetve Magyarországra költözhetünk. Elérkezett a boldog nap, amikor a prágai nagykövetségtől megkaptuk a hazatérési engedélyt, illetve a kényszermunka alóli felmentést 1948. június 30-án. Hazaindulásunk napján, mire felpakoltunk a traktor pótkocsijára, a falu apraja-nagyja odajött a házhoz, mindenki sírt. Talán azt hitték, még rosszabb helyre megyünk?! Nem! Mi boldogan jöttünk haza, illetve Magyarhonba, mert a szülőfalunkba már nem mehettünk. Szlovák telepes uralta a mi otthonunkat. A hatóság megengedte, hogy pár napig ott tartózkodjunk, és ha még valamit találunk, azt elvihessük magunkkal. Sajnos, nem tudtunk hozzájutni a volt tulajdonunkhoz. Édesapám megismerte egyik tehenünket egy telepesnél, aki viszont nem volt hajlandó visszaadni. Így aztán végleg búcsút véve, eljöttünk Magyarországra, Komáromba.

Édesapám, a Beneš-dekrétum szenvedője, belerokkant élete munkájának elvesztésébe, lebénult és 15 évig járóképtelen volt. Itthon ápoltuk, szeretettel, odaadással. 1971. január 17-én szólította magához az Úr. E rövid visszaemlékezésemet Jézus szavaival szeretném lezárni: "Jövevény voltam, és ti befogadtatok."

Kreft Ferencné Szovics Gabriella, Rohonice – Komárom

*

Deportálás Taksonyból

1948. január 28-án a kora hajnali órákban falunkat, Taksonyfalvát körülvette a csendőrség, ugyanis előző este az érdekelt családok megkapták a deportálásról az értesítést. A házak udvarán megjelentek a teherautók, és megkezdődött a költöztetés. Csak azt vihetjük magunkkal, ami egyetlen teherautóra fölfért. Hirtelen raktuk össze a legszükségesebb bútordarabokat, ruhaneműt, élelmiszert és tüzelőanyagot. Akkortájt ugyanis két kiskorú gyerekről, egy 9 éves és egy 12 évesről kellett gondoskodnunk. Ott kellett hagyni a bútoreinket, állatainkat.

A legelkeserítőbb az volt, nem tudtuk, hová visznek bennünket, és mi okból kell elhagyni otthonunkat. Csak azt mondták, hogy háborús bűnösök vagyunk, és mindezt büntetésként érdemeljük, holott semmiféle politikai vagy egyéb vétségünk nem volt.

Mikor az autó megérkezett velünk az állomásra, bevagóníroztak bennünket üres marhaszállító kocsikba, ahol mínusz 15 fokos hideg volt. Az egész falu kint volt az állomáson, mindenki zokogott, olyan volt a búcsúzás, mint egy temetés. A déli órákban lezárták a vagonokat és elindult a szerelvény. A jajgató, síró emberekkel ismeretlen tájak felé zakatolt a vonat. Szülőfalunktól, Taksonytól másfél napig tartott az út Brünnig, az első állomásig. Meleg ételt kaptunk, de még mindig nem közölték, hogy hová visznek bennünket. Az utazás során a hazulról hozott élelmiszerek közül a burgonya és a zöldség megfagyott, nem tudtuk elfogyasztani. A következő állomáshely Prága volt, csak itt kaptunk ismét ételmelet. A harmadik napon hóborította, hatalmas hegyek közé érkeztünk, ekkor már gondoltuk, hogy a Szudéta-vidéken járhatunk.

Érdekes dolgokra lettünk figyelmesek: egyetlen ház kéménye sem füstölt, embereket nem láttunk, kihalt volt a vidék, életnek semmi jele nem volt. Mint ahogy megtudtuk később, itt valóban megszűnt az élet. Ugyanis az itt élő német nemzetiségű lakosokat kitelepítették Németországba és a helyükre hozták minket. A 20. századi népvándorlás résztvevői, áldozatai vagyunk. Harmadnap érkeztünk Podbořanyba, utunk végcéljához. Az általános elkeseredettséget és tragédiát tetőzte be egy szomorú esemény: a hosszú út közben három kisgyerek megfagyott. Reggel megérkeztek a helybeli gazdák, azok a helybeli cseh lakosok, akik a kitelepített németek vagyonát, földbirtokát megkapták és munkáskézre volt szükségük. Sorra járták a vagonokat, és elsősorban azokat a családokat választották ki maguknak, ahol a legtöbb munkaerőre számíthattak.

A taksonyiak között volt egy özvegyasszony három gyermekkel, aki senkinek sem kellett, és így három–négy napon ott fagyoskodott gyerekeivel a sínek között a vagonokban. Egnapos válogatás után végre minket is megtalált jövődöbéli kenyéradónk, akiben volt annyi emberség, hogy a didergő, az utazástól elcsigázott két gyermekünket kocsiba tette és lakására vitette, ahol meleg kávét adtak nekik. Holminkat autóra rakva, éjszaka indultunk el a 20 kilométerre lévő Malá Černoštra, ahol cselédházakra emlékeztető épületekben helyeztek el bennünket.

Kubovics-család, Taksony – Malá Černoš – Taksony

*

A felsőszeliek deportálása

Felsőszelinek a háború előtti utolsó népszámlálás eredménye szerint 1940-ben 3 950 lakosa volt. Ebből leszámítva a háború okozta 284 áldozatot, közel 3 670 személyt érintett a következő – a legelvetemültebb náci és kommunista törvénykezések szövegével felérő, a beneši dekrétumokat is felülmúló rendelkezés –, a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 6-án kelt 6. számú rendelete a német és magyar nemzeti kisebbség oktatásügyének és istentiszteleti nyelvének rendezéséről.

Minden jogot mellőzve mint rabokat hurcolták el 1945 őszén és a következő évben azokat a magyarokat, akiket össze tudtak gyűjteni. Volt, ahol a kisbíró szalajtották az idézés-sel, hogy jelenjen meg a községházán az illető. Aki megjelent, el is vitték. Máskor a délelőtti órákban népes társaság lézengett a kocsmában, munka nem volt, mit is tehetett. Egyszer csak egy leponyvázott teherautó járt a kocsmá elé. Erről szuronyos csendőrök hada ugrált le és lezárták a kocsmát minden kijáratát. Utána behatoltak a kocsmába, s akit ott találtak, legyen az gazda vagy munkanélküli, kiterelték az autóra, a nagyszámú szuronyos csendőr sorfala között senki meg nem szökhett. A meglepetéstől még tiltakozni sem tudó kocsmavendégek azt sem tudták, mit akarnak velük, hová hurcolják őket. A két háború között büszkén hirdetett csehszlovák demokrácia idáig süllyedt, mint állatokat, úgy terelték a férfiakat jog és törvény nélkül az ismeretlen cél felé. Aznap csak Galántáig vitték őket, ahol az Eszterházy-kastély udvarán ma is meglévő börtönbe zárták a társaságot. A hozzátartozóik hiába

várták őket ebédre, csak amint híre szaladt az erőszakos toborzásnak, tudták meg, hogy hiába várják őket. Gyorsan összekapkodták a legszükségesebb holmikat és gyalog utánuk vitték a hét kilométerre lévő galántai gyűjtőhelyre. Innen csak másnap vitték tovább a más-honnan is összefogdosott férfiakat, mikor annyian lettek, hogy megtelt velük az előírány-zott szerelvény. Erős szuronyos kíséret mellett baktatott az állomás felé a megalázott férfisereg, akár egy hadifogoly-szállítmány. Szerelvényük Csehország közepén Nymburk állomáson állt meg. A szeliek a közeli Kostomláty faluba kerültek, szétszórva a gazdákhöz. A múltban a török fogdosta így össze a magyar férfiakat [....]

1947. január 23-án ködös téli hajnalon ostromgyűrűben találta magát a falu. Menekülni szinte lehetetlen volt, mintha odabent gonosztevők, vagy forradalmárok lettek volna, nem pedig békés polgárok. Minden tíz méteren géppisztolyos katonák álltak, ahová gépfegyver jutott, ott 50–100 méterre álltak a katonák. Az utcákon nagyszámú katona és csendőr vigyázott, hogy a munka zökkenőmentesen haladjon, amelyet teherautókkal bonyolítottak le. A csendőrök széthordták az aznapra tervezett elszállítandókhoz a végzést és az utasítást, mit vihetnek magukkal. A mínusz 25 fokos hidegben ezen az első napon 184 családban 774 személyt, ebből 98 gyereket irányoztak elő az elszállításra. Ezeket a sok esetben nincstelen népeket a kiábrándulás és félelem töltötte el, hiába sírtak a kijelöltek, nem volt irgalom, csak a betegeket és öregeket mentették föl. Az első napon elvittek 99 családot, 425 személyt. Magukkal vihettek bútort és élelmet, de lovat, tehenet és disznót tilos volt elvinni, az otthon maradt legtöbbször prédára, mégpedig az elhurcoltak helyét elfoglalóknak. A második napra 189 családot és 814 személyt, köztük 99 gyereket írtak ki. Elvittek 83 családot és 351 személyt. A harmadik napra 175 családból 711 személyt, s 91 gyereket írtak ki. Elvittek 85 családot, összesen 237 személyt.

A kijelölt 548 családból 240-et hurcoltak el. Felsőszeli akkori 3 809 lakosa közül 2 299 személyt jelöltek ki, ez nagyjából megfelel a kormány által előírányzott 70 százaléknak, amit minden magyar faluból el kellett volna vinni csehországi munkára. A dermesztő hidegben három nap alatt 159 házból katonai segédlettel 1013 személyt vittek el. A betegeken kívül felmentették a reszlovakizáltakat, valamint a cigány családokat.

A deportáltak túlnyomó többsége nincstelen, de házzal, illetve lakással rendelkező napszámos és 5 hektáron aluli kisgazda. Utánuk 266 hektár föld maradt. Felsőszeliből korábban már elhurcoltak 138 személyt, ez az 1 013 deportálttal együtt összesen 1 151 személyt jelentett. Ez a létszám a Galántai járás falvai között a legmagasabb. Országos viszonylatban is csak Tardoskeddről vittek el többet, 1 271 személyt.

A dermesztő hidegben nehezen fűthető marhavagonokban több napon át utaztatták a végletekig elkeseredett embereket. Nem egy esetben mellékvágányra állították a szerelvényüket nem törődve a rettenetes hideggel és ott várakoztatták őket, mintha nem is embe-reket szállítanának. Hogy képet alkothassunk arról, micsoda szörnyű fagyos télben hurcolták el őket, arra álljon itt egy a tényt igazoló megtörtént eset. Az egyik csallóközi faluból egy – az 1928-as gazdasági válság idején odatelepült – felsőszeli család az üldözések elől menekülni volt kénytelen Magyarország felé. Ez akkor csak a befagyott Dunán volt lehetséges számára, az pedig ritkán fagy be különösen Csallóköznél, ahol nagyobb az esése. A Duna ezen a télen befagyott és a beállt jég annyira megvastagodott, hogy a család magával vihette át a Duna jegén az ökrök vontatta cséplőgépjüket.

A fagyos téli napokon nem volt elég a mindent elnyomó erőszak, életünket még a saját véreink is keserítették. A családok elhurcolásában bábáskodó magyarok között akadt olyan, aki úgy bánt a népekkel, mint egy idegen, belátás és könyörület nélkül. Az illető a betegeket fölmentő orvossal járta a kijelölt családokat. Ha rokont vagy ismerőst menteni akart, ráfogta, hogy beteg, az így keletkezett hiányt olyan családnál pótolta, ahol igazi beteg volt.

Egy másíknak hiába könyörgött a fiatal anya, hogy a nagy hidegben megfagy a félvéves kislfia a vagonban. Nem volt könyörület. Ilyen embertelen megnyilvánulások is fokozták az elhurcoltak fájdalmait.

Danajka Lajos, Felsőszeli

*

Karácsony Csehországban

1946. december 16-án hurcoltak el bennünket: tehervagonokba rakták a holminkat, ahol fűteni nem lehetett. Öt napig utaztunk Csehországba. Slányban álltunk meg, ott változtattak bennünket mezőgazdasági munkára. Szomorú karácsonyunk volt, távol az otthonától. Mi Poštovicére kerültünk. Amikor a helyszínre érkeztünk, borzasztó látvány fogadott: a nekünk kijelölt házban sem ajtó, sem ablak nem volt, s teljesen üres volt. Nagyon megijedtünk, hogy mi lesz velünk. Én még kiskorúnak számítottam, ennek ellenére a testvéremmel együtt dolgoznunk kellett.

Apám kocsis volt, de lovai engedetlenek voltak: a lucerna kaszálásakor apám leesett a kaszáló gépről és eltörött a lába. Fél évig nem dolgozhatott, s persze pénzt sem kapott. Anyám teheneket fejt, s háztartást vezetett. Nagyon sokat szenvedtünk. Ezt az elhurcolást sohasem tudom már elfelejteni.

Szeder Hermina, Ipolyszakállas

*

Farkasdiak Csehországban és Békéscsabán

Az édesapa elővette, nézegette, rendezgette a papírokat. Hangosan olvasta az új szavakat: "kollektíve háborús bűnös", "hontalan". A kislány már némileg ismerte a betűket. Az egyik papíron ezt olvasta: "Margita Czizmadiova hontalan". Ezt a szót megértette, mélyseges fájdalmat okozott. Magát a szót értette, de azt nem, hogy ő hogyan lehet hontalan, hiszen Farkasd az ő "hazája". Fülébe csengtek Öreg Atya szavai: "Ez a mi szülőföldünk, szülőfalunk".....

1950-ben jött a hír, hogy Öreg Szüle beteg lett, gondolkozása zavaros. Azt írták, hogy naphosszat az utcai kapuban áll és a fiát várja, akít kitelepítettek. Azt mondogatja: "Ott a fehér háznál gyün má a fiam, a Jóska, meg a kislánko". – Nemsokára meghalt. A temetésre nem engedték haza a fiát, így az otthoni temetéssel egyidőben Békéscsabán a református templom harangja szólalt meg....

1954-ben tudtuk meg, hogy Öreg Atya nagyon beteg. Édesapa megszerezte az engedélyt a hazautazáshoz. Természetesen magával vitte a kislányt is, a boldogság mérhetetlen volt! "Megyek haza!" – újságolta mindenkinek. Hajnali sötétségben érkeztek a farkasdi állomásra. No, kislányom! Most aztán te mutatod az utat! Te vezetsz! Lássam, hazatalálsz-e? – mondta az édesapa. A kislány pedig boldogan rohant, repült a Lóger felé. Öreg Atya megismerte őket. – Fiam, kislányom! – mondta, s a hangja elcsuklott. Csak sírtak, sírtak. Hanghosszú idő múlva jött ki a torkukon. A kislány sokat ült Öreg Atya mellett. Fogta öreg, rancos kezét, s most ő mesélt. Mesélt az útról, a piszkos vagonokról, a betegségéről. Mesélt a rozoga tanyáról, a kis vályogházról. Öreg Atya csak most tudta meg a sok borzalmat, amit átéltek. Mindezt levélben nem lehetett megírni, nem volt tanácsos. A búcsúzkodás napja hamar eljött. Maradni csak addig lehetett, ameddig engedélyezték. Egy hónap múlva jött a távirat: Öreg Atya meghalt...

Az édesanya állapotja egyre romlott. Állandóan költözködni akart. A költözés a rögeszméje lett. A gyógyszerek sem segítettek. A dekrétumok áldozata lett. Előbb az édesapa, pár évre az édesanya is elköltözött a csabai temetőbe. A kislányból lett nagylány leérettségizett Békéscsabán a gimnáziumban. Főiskolai tanulmányait Szegeden végezte, pedagógus lett. Igazán és teljesen ott a főiskolai évek alatt nyugodott meg a lelke. Tudatosult benne, hogy

itt van itthon, ez a hazája, de az "otthon" szó ma is Vágfarkasdot jelenti. Ezt a családja is tudja, átérzi. Férjével és kislányával – amikor már lehetett – sokszor volt otthon, Farkasdon. A sokat síró farkasdi kislány megtalálta önmagát, élete célját. Kislányának sokat mesél a Vágról, Vágfarkasdról, a dereglyésekről. Dédszüleit ő sem ismerte, de édesanyja sokat mesélt neki Öreg Szüléről, Öreg Atyáról. Szívébe zárta őket ő is, és szeretettel őrzi emléküket. A sokat síró farkasdi kislány e sorok írója, Vágfarkasdon a Lógerben született, Csizmadia Margit.

Barcs Józsefné Csizmadia Margit, Békéscsaba

*

Mind bűnös, mer' magyar!

– Úgye, amikor az oroszok elméntek, csak szállingóztak a szlovákok. Vót, aki nekőnk is nagyon jó vót, úgye. Ez az Urbán család is. Drága gyermekem, 14 esztendő kisjány ott halt meg. A tēplom mellett állítottak neki emléket, a magok sírjokná', bizony. Balog annyira agyon vót csapva, hogy aki taláng soha az életébe' sēmmi nem vót, az is behúzta a farkát. Nagyon sokan részlovákizáltak – azon sē lehet csudá'kozni. Mer' a félelēm kergettē a legjobbakot is oda. Mink nem. Ahogy az uram mondta: "Vállalom! Ami gyön, gyön, de én nem tagadom még magam." [...]

– Ki volt a bíró Balogon a háború után?

– Tót bíró vót, J. Tizēnhat esztendeig feküdt ágyba'.

– Ó milyen vót a magyarokho?

– Nem jó! Sógornője vót Piros, mer' a testvére a fiához mēnt férhē', mégis kivitettē. Pirosnak a testvére, Béla, Sz. Béla azt mondja, hogy "Nézd, Jancsi – a sógorának –, ha szív van apádba', akkor még most is mēttēhetyi." Az hazamēnt, osztan úgy vettē el, hogy nem szeretttē a szülei, hogyhát magyart vett. De helyes, jóra való asszony, elismert, kitünő asszony, osztan nem akarták egyá'talán, hogy ím magyar. Osztan azt mondja (az apja): "egy magyarval kevesebb lēs!" Úgy pofonüttē az apját, hogy sosē bocsátottak még a fiúnak. Hát akkor gondolhassa, mikor még a fiának sē engedelmeskedett, akkor hogy engedett vóna!? A másik fia, M., Szombatba' van. Az egy rendēs, jóra való embēr. Az viseltē tizenhat esztendeig gondját. Mēgüttē a szél, feküdt mind egy darab fa... Vót egy másik is. A szobákat a betegēk mind elhatták, úgy ordított. Az elmēje is mēzzavarodott. Ez a B. Oszt azt kiabá'ta örökkön-örökkē: "Nē bántátok a magyarokat! Nē bántátok a magyarokat!" Hát van Isten az égbe'.

– Aki részlovákizált, nem vitték ki?

– Nem, nem, nem. Azután gyött a részlovákizáció, mikor má' minket kivittek. Tamásibó' is vittek, Panyitró' is vittek... Úgyhogy úgy vótónk mink ott, hogy aki sokkal távolabb is vót, ha magyar vót, gyött. Mēntónk egymás-ho', mikor áldoztónk is, úgye. Ha elfogott valakit valaki után a vágy, hogy szeretné mēglátnyi, vagy ismertē, úgye, gyöttek. A csehkekhez való viszonyuk milyen volt?

– Jó embērēk vótak. Én nem mondhatok rájuk. A Jóisten is mēvvernē!

– Hogy vélekedtek ő'k a kitelepítésről?

– Nem jó. A mi gazdánk maga mondta, nagyon dērēk cseh ember vót, hogy "nem ilyet vártónk". Munkásokat csak, nem családokat. Mink kértónk munkásokat, mer' a némētēk, úgye elméntek, munkás nékű' maradtak. Nem vót aki dolgozzék. Munkást kérték. Innen, Szlovákiábó', innen adtak ki bennőnköt. Az a helyzet, mikor minket kivittek, az egy olyan sovinizmus vót, a csehēk is akkor nem jó szemvel néztek ránk. Nem segített mirajtónk sēnki. Ez a Dopēknē, e' jó vót, de a többi nem. Csak ahogy mēgismertek oszt bennőnköt, mēttudták, hogy gazdaembērēk vótónk, úgy dēportá'tak, hogy szá'ka vótónk itt a szēmēkbe' – hogy kinek?!

– B.-nak, a tisztéletős úrnak a menyasszonyát is kivitték, az apósna valót még a három jányt is. Ő akkor gyött ki, mikor a nagy árvíz vót. Má' nem is tudott szegény mindönuve elmönnyi, a menyasszonyáho' sē. Irtó nagy víz vót, csónakon mēntek egy helyön át, olyan fűzesbe', hogy az apósáho' kiérhettek.

De azután lēapadt a víz, ő mondta, begyött hozzám, hogy "Piros néni, értesíteni kell ujra a magyarokat, áldozónk". No akkor osztan nem vót sēnki jelēn. Nētolička azt mondta, hogy ez egy szēnt dolog, mindönkinek lēhet áldozni. Még akkor a vallást ott is jobban tartották, úgyē akkor műllott el a beneš–masaryki rendszēr, úgyē nagy vallásosak a csehēk, katólikusok több része. No azután megáldoztónk akkor is, ő a menyasszonyával több idót tóttott, ott vót, hazagyött. Azután úgyē szökdöstek a magyarjaink. Nem várva be azt, bá' figyelmeztetve vótónk, hogy aki elszökik, nem mēhet a maga házába. De nem bánták. Hattak mindēnt, még amijēk vót is, csak a legértékēsebb holmijokat vették magokho', később vagont is mertek vátani. Akik először gyöttek, azok csak úgy gyöttek el, úgyhogy hozzánk, akik ott maradtónk, hordták el a holmijokat éccaka. No azután, mikor má' mind szétszóródott, mind hazahullott, ott vót nálónk, Pohorelicén az állomás, ott ültek fél. Úgyhogy én még az uram adtónk nekik helyt. Mer' má' akkor a vagonjok elgyött, úgyē, csak úgy, ami kellēt nekik, a' vót. Mindég éjfel még egy óraker indút a vonatok. Gyönyörű, gondozott temetőjē vót Pohorelicének. Az uram, ha nagyon fáradt vót, azt mondta, hogy "Piros, má' én nem mēnek ki". Magam mēntem ki. De sokat mēntem a Jézus kērészjtē alá is. "Istenēm, szabadíts még bennónket innen"! Isz azt mondhatom, hogy imádság vót. Mikor má' osztan, úgyē, mind elmēt, nem maradt ott csak egy magyar csēndör az özvegy édesanyjával. Ojdē Jancsi még a Borcsa nenēm rokon vót. Hát mink osztan úgy jártónk egymásho'. Ő nem mert hazagyönnyi, Jancsi, az anyja még ott maradt velē. Minket kötött a dohány. Nohát hat hód dohánybó' mink azt kaptónk csak, amit én hátizsákot vēmtem, oszt vittem mindēnfele. Olyan gazdám vót, hogy zsidó. Pápán szolgát, honvédhuszár vót. Osztan egy mindēn hájval mégkent embēr. Mégkényereztē a járást, ott a termēnyt mindönuve vették, csak a magtárba nem. Mi lēszenek a végē? Ami abba a nagy gazdaságba vót, mindēnt elharácsolt. Hát halljuk – úgy eszēmbē' van – mikor gyött hozzánk Jancsi, mē' Borcsa nene. "Piros, má' tük nem soká maradhattok, mer' a gazdátokat elvitték, ki fizet nektēk? Hát mi lēszen a dohányval? Azt mondja a fiam: "Nem! Édesapám, édesanyám, itt maradok". Má' pērfēkt beszē't csehű'. Itt maradok, oszt én átadom az államnak, legalább gyön valami." Bi' gyött vóna haza! Nekónk mindēnōnköt, úgyē, bevagonírozta, ami vót, mindēnt hozhattónk haza, úgyē, ott vót a nagy magtár, oszt disznóm vót, malacom vót, libám vót, tyúkom vót, kacsám vót. Úgyhogy mindēn vót. Ólat is, aminót, olyat összētáká-poltak Pistával, úgyhogy nekónk nehez vót a gyövēs. Még elő még kellēt ölnyi a disznót. De a transzportval gyönnyi kellēt, mer' ha ottmaradónk, nem hoz transzport. Úgyē nem sokan vótónk má', utójára.

– Csak magyarok voltak a transzportban?

– Tiszta magyarok. Úgyē nem csak innen, ha a nyugatnēmēt határsávbó', onnan indút. Fēlszēdtē, ami magyarok vótak még. Nohát minket is bevagonírozta, mē' szegény Pista lēgyött hozzánk. Mikulovba' vótónk. "Nē mēnj vissza, ami ott van, maradjék! – mondtam neki. Ragaszkodott hozzá ő is, még az apja is. Azután, úgyē, mink hazagyöttónk. Várt a falu népē, a legjobb. Mer' má' Pirosék gyönnēk, mē' Pista. Itthon lēszenek má' legalább. Amikor begyöttónk, hát itt vót a tót, innen Gēsztēs'rő', K.....o. Az embēr inkább ráállott vóna, de az asszony nagy sovinszta. "Égyátalján nem mēnōnk ki. Be van vetve a föld, oszt mē' mink azt lēaratyuk." Akkor vitték el innen Magyarországra Kovács József Baktert. Nohát minket az üres házba', akibe később tótot telepítettek, ideiglenēsen abba' helyeztek el. Mikor ujra úgy vót, hogy gyöttek oda N.-k, onnan, a tótok Magyarbó', minket

kiraktak az udvarra. Mégint ott vót az egész falu. No azután a.m. J., a bíró: "Idéhallgassonak, ott van a Lovcsányi villája az Órhégyen, üresen áll. Ól is van ott, mindén van ott, mēnjének oda!" Azt mondom az uramnak: "Jó lész mēgpihennyi ott. Gyerünk! [...]" – Balog ez egy olyan ősi magyar község. Osztan azt akarták, innen ezt a régi jó magyar községēt teljesen kitelepíteni, innen-onnan hoznyi belē, Magyarországró' is mēg a Tótság-ró' is. Hát úgyē, mikor népszámlálás vót, hát úgyē minó nagy dolog vót a', hogy Balogon nem vót egy-két magyar. Má' akkor, mikor részlovákizá'tak. Osztan úgyē statisztikailag mutatták ki, hogy mēnnyi magyar él itt, mēnnyi magyar él ott. Balogon nem vót. Nohát. Hát szörnyű dolgok ezēk. Ha éccaka nem tudtam akkoriba' is aludnyi, gondolkoztam rajta, hogy apáink, ősapáink, akik itt éltek-haltak, mēg itt mindēt telepítettek, úgyhogy az utódoknak firó' fira maradt, hogy hogy éltek, mē' mi' csiná'tak, azt akarták mēssēmmitényi teljesen. Mikor nyelvēbe' él a nemzet, oszt mēg a könyveit is kiirtanyi, hogy mé' csak nē is olvashassék!?! [...]

Ibos Istvánné Zsámbok Piros, Ipolybalog*

*

Csehországból Magyarországra menekültként

A kitelepítések 1946 második felében kezdődtek. Családunk nagy részét apai ágon mind kitelepítették Magyarországra. A legtöbb családot a Dunántúlra utasították ki, de többségük a Duna mentére költözött vissza.

Januárban mi is sorra kerültünk. A legnagyobb télben katonaság vette körül a falut, előre meghatározott családokat telepítettek ki. Több mint száz családot érintett a rendelet. 1947. január 10-én indultunk Csehországba. A legszükségesebb holmit vittük magunkkal. Az állatainkat itthon hagytuk. Három napig tartott az út, négyen mentünk. Szüleim Kajtár János és Lujza, az öcsém, János és én. Edényeket, élelmiszereket, takarókat vittünk. A házunkba szlovákok költöztek. Szökésem után többször bezörgettem hozzájuk.

A szerelvény megérkezése után a gazdák már vártak, és válogattak közülünk. Minket mindjárt kiválasztottak. Poděbradyba kerültünk, állami birtokra. Mi, magyarok összejártunk, az izsaiakkal leveleztünk. Csehországban az a hír járta, hogy mi a szegénység elől menekültünk el. Hosszú ideig tartott, amíg megértették, hogy kényszerből hagytuk el szülőföldünket.

1947 nyarán megszöktem, nagyapámhoz jöttem, de két nap után keresett a rendőrség. Egy cseh kocsmáros vette meg a jegyemet, mivel akkor még igazolványt kértek a jegy vásárlásakor. A Janival együtt szöktünk. Orosz katonák közé fészkeljük be magunkat. A Jani néha kapott tőlem, mert beszélni szeretett volna. A komáromi állomásról gyalog jöttünk haza. Izsán nem maradhattam sokáig, átszöktem Magyarországra. Ott mint menekültet fogadtak.

Kajtár József, Izsa

*A visszaemlékezés teljes szövegét B. Kovács István adta közre a Gömörország (www.gomorország.sk) 2. évf. 2001. 2. számában. *Mind bűnös, mer' magyar!* (Ibos Istvánné, Zsámbok Piros emlékezéseiből címmel.)

II. A lakosságcsere emlékezete

Deportálás helyett fehérnap

Izsa, 1947. február 2. Este van. Kisöcsémmel, ki négyéves, én meg kilenc, szótlantul, egymás kezét fogva, szorítva megyünk le a jó meleg istállóba, hogy elbúcsúzzunk kedvenc állatainktól. Lenkétől, a szelíd, ám különös szépségű pej kancától, az öreg, kopott sörényű Öregtől, akit öcsémmel fogtunk a Duna partján az oroszok vonulásakor mint elkóborolt állatot, a drága Bimbótól és kisborjától... Én ösztönösen nyúltam a vasvillához, hogy megszokott mozdulatokkal még egyszer megigazítsam az almot alattuk, kisöcsém pedig néhány maréknyi szénát tett eléjük a vályúba, a jászolba. Még egy pillantás, és... rájuk csukom az ajtót, visszabotorkálunk a mély hóban lakásunkhoz. Benyitva a konyhába, már láttuk, hogy az első, a tisztaszoba megtelt emberekkel. Jöttek a rokonok, a barátok, az ismerősök és kispajtásaink, hogy búcsút vegyenek tőlünk, merthogy minket Csehországba deportálnak, valahova a Szudéta-vidékre, s reggel ötkor, mielőtt ébredne a falu, minket már visz a teherautó Komáromba.

A szoba közepén ott láttam a nagy fehér lepedőbe kötött batyut, amelybe édesanyám a magunkkal vihető legszükségesebb holmikát, tárgyakat göngyölt be. Az asszonyok, lányok egymás nyakába borulva sírtak, zokogtak, a férfinép egy-egy pohár borral a kézben, tehetetlenül, lehajtott fejjel húzódott meg a sarokpadon, mi, gyerekek meg a most bevetetlen ágyszélén ültünk, szorosan egymáshoz simulva, testünk melegével érintkezve, öleltük magunkhoz közös emlékeinket. Anyai nagyapám, ez a szikár, szigorú tekintetű, az első világháborút végigharcoló tüzerteriszt, Doberdó hőse, "a vörös és a fekete ördögöt", Sztálint és Hitlert átkozza hangos szóval a maga sajátosan kacskaringós, "káromló imájával". Apám pedig? Hát, igen! Ő még ezekben a lélekölő, kegyetlen pillanatokban is megmaradt annak, amiért annyira szerettük őt. Még ő az, aki vigasztalja, nyugtatja az itt maradókat. Vicceivel, tréfával próbálja oldani a feszültséget, de most nem sok sikerrel.

Már kilenc óra. Itt a lefekvés ideje. Ilyenkor minden este öcsémmel odatértünk a kis házioltár fölül ránk tekintő három kép elé, és hangosan fölmondtuk a Hiszekegyet. A három kép: Mária, Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc. Most úgy néz ki, az ima elmarad. Édesanyám még most is azon serénykedik, mi az, amit még bele tud gyömöszölni a batyuba. Közben kisöcsém hátradőlve elszunyókált. Én, mivel kispajtásaimtól elbúcsúztam – haza is mentek –, szótlantul, némán meredtem a semmibe. Mi is lesz velünk ezután?

És akkor erős kopogás hallatszik. Dr. Nádai Kálmán plébános úr érkezett meg. Búcsút venni jött, de nem időzött soká, mert sietett a többi családhoz is, akik a mi sorsunkra jutottak. Egy rövid imát mondott, majd az ajtó felé távoztával áldást adott. Közben egyre kevesebben maradtunk. Sorra köszöntek el a lélekben velünk lévők. Már csak mi maradtunk, a gyerekek édesanyánkkal. De hova lett nagyapám, apám? Ők észrevétlenül tűntek el. Édesanyám már-már aggódni kezdett, amikor betoppantak. De hogy? Arcukon derű, mosoly, majd kitörő, a sírást és nevetést együtt lélegző örömkialtás: "Sikerült!". Nem tudtuk mire vélni a dolgot, míg el nem mondták, hogy egy tízliteres, zamatos rizlinggel megtöltött demizsonnal fölkeresték Beneš jegyzőt, és levették a lábáról. Átírt bennünket a deportáltak jegyzékéről a fehérnaposok listájára.

Tíz liter boron múlt, hogy nem Csehországba kerültünk cselédnek, hanem nagyüleinkkel Magyarországra telepítettek át. A jó hír után pedig nagyapám odatért a Mária-kép elé, mi mögéje, és fölhangzott a jól ismert ima, a Hiszekegy.

Pintér Ferenc, Izsa

"Magyarok, menjenek Magyarországra!"

A második világháború után a magyarokra kimondták, hogy "háborús bűnösök". Az otthon, amelyet két kezükkel építettek, az a haza, amelyért annyit szenvedtek, semmivé vált. A házuk többé nem az övék, földjük és minden ingatlanuk más nép, más állam tulajdonába került. Szomorú idők, keserves idők voltak.

Én mint gyermek éltem meg a kitelepítést, 1947-ben hétéves voltam. Édesapám a háborúból nem tért haza. Hadifogságba került, valahol a győzők hazájában halt éhen, mint megannyi sorstársa. Apai nagyszüleimnél éltünk, édesanyámmal és lánytestvéremmel együtt. Sokáig fel sem fogták az emberek, hogy ilyent meg lehet tenni. Azzal biztatgatták magukat, hogy ezt nem engedik a győztes nagyhatalmak. Anglia, Amerika majd megvédi jogainkat. Azt, hogy őseinktől örökölt hazánkból el kell menni, az nem lehet! Aztán mégis igaz lett a törvénytelenesség, mert törvényesnek mondták. Eljött a nap, amikor kiosztották a fehér lapot.

Olyan családok kapták meg, akiknek jó állapotban lévő családi házuk volt, sok melléképülettel és földtulajdonuk is általában 25 kataszteri hold felett volt.

Egy nap a községi elöljáró a szlovák csendőrrel már nem csak az utcán ment végig, de bezörgettek a kapun. Felszólították családunkat az áttelepítésre. "Magyarok, menjenek Magyarországra!"

A nagypapámnak egyre súlyosbodtak a gyomorpanaszai, a jogfosztás és a fia elvesztése, a halálos kór nagy szenvedést okozott neki. Szomorúan és még mindig hitetlenkedve fogadta a hírt, mely szerint csomagolni kell. Az ingóságokat elengedik magunkkal vinni.

Elérkezett az idő, a vihar előtti csend, az ég beborult. Készülődtünk, ahogyan Noé bárkája készült az özönvíz előtt. Az apró állatoknak ólak készültek, külön a disznóknak, tyúkoknak, csirkéknek, libáknak, kacsáknak. Összecsomagoltuk a takarmányt, terményt. Az aratás már nem a mi dolgunk. Ládákat szögeltek a ruhaneműknek, edényeknek. Lázás, fájdalommal készülődés, a még maradó rokonok, jó szomszédok segítségével. A ládáknak, ólaknak olyan méretűeknek kellett lenni, ami befér a vagonajtón és elég erős ketteceket, hogy az állatok ne tudják szétszedni. Félelem és idegesség vibrált a levegőben.

Estéknént, munka után, mikor beszélgetésre összejött a rokonság, rémséges híreket suttogtak. Beszéltek a Délvidékről, ahol a magyarokkal saját kezűleg ásatták meg sírjukat, majd halomra lőtték szerencsétleneket, mésszel leöntötték őket, de a föld még napokig mozgott felettük. Azután azt is mondták, Szibéria is lehet az út vége, mert "a magyar kérdés vagonkérdés"!

Vegyünk viaszosvászon-ponyvát – mondogatták –, mert lehet, hogy nem lesz sehol helyünk a nap alatt, legalább legyen ami alá bebújhatunk. Ilyen esti meséket hallottam, mint kis gyerek, ilyen kétségek között csomagoltak a "fehér lapos" családok, köztük mi is.

Aztán egy napon jött a parancs, hogy itt az indulás ideje. Az volt csak a szomorú nap! Fekete gyásznapi volt az! Öreg emberek baktattak a temetőbe, csókolgatták hozzátartozóik fejfáját. Elbúcsúztak örökre az előttük élőkől, nekik itt sincs már helyük, a szülőföldön. Elbúcsúzni a templomtól, az iskolától, annyi sok szép és szomorú emlék helyszínétől. Istenhozzádot mondani a még maradó rokonnak, barátnak, szomszédnak. Micsoda jajveszkelés, mennyi, de mennyi könny... Miért?

Az észak-komáromi állomásra hurcoltak ki bennünket ingóságainkkal együtt. Marhavagonokba pakolták be a nagy gonddal összecsomagolt holminkat. Nagypapám igen súlyos állapotban volt már akkor. Azt mondták az orvosok, őt be lehet vinni a kórházba, a nagymama ott maradhat vele ápolni. Ő azonban azt válaszolta: azt már nem, a fiam árváival kell maradnom, ilyen helyzetben nem hagyhatom őket, még akkor sem, ha az úton halok meg.

Így várakoztunk az állomáson, útra készen, 1947. június derekán. Várakoztunk, mert nem volt kellő számú mozdony, amivel elindulhattunk volna. A szarvasmarhák bőgtek, a disznók visítottak, törték egymást a bezártságban, ki imádkozott, ki káromkodott, ki-ki kicsorduló könnyeivel küszködött. Anyukámnak egy unokahúga lakott az állomás közepében. Esténként titokban tejet hozott, hogy beteg nagypapámnak és nekünk, gyerekeknek legyen valami tápláló ételünk.

Egyszer aztán, napok múlva kaptunk mozdonyt, ami elindult nehéz pöfékeléssel a nagy ismeretlen, idegen felé. Testvéremmel egy marhavagonban, frissen bálázott lucerna tetején volt a lakóhelyünk. Amire máig jól emlékszem: szétlőtt vasúti állomások, rengeteg ronccsá lőtt vasúti kocsi, a sín pár az égnek meredezett. A szerelvényünk nagyokat zötykölődött, és egyre távolodtunk a mi édes otthonunktól. Jöttek nappalok és éjszakák, és mi mentünk, mentünk, sokáig tartott az út. A mozdonyt néha lekapcsolták, máshol volt rá szükség. A háborúban megrongálódott sínek, váltók tették nehézkesé az utazást. Az élet azonban a bezártságban is élt és élni akart.

Amikor leállították a vonatot, akkor a sínek menti líceum bokrokat megleptük, mint a sáskák, téptük a levelét, ahol értük. A szűk ketrecekben az apró állatoknak szüksége volt a friss zöldre, nagyon nélkülözték a tágas mezők legelőit, a friss patakok vizét. Egy tehenünk a bezártságban, a vagon fogságában egy reggelre tejszagú, kicsi borjúnak adott életet. Édesanyám felügyelte az állatokat, amikor megállt a szerelvényünk, örömmel újságolta nagyszüleimnek a kis borjú születését. Nagypapa felkelt a betegágyából, amit indulásunk óta nem tudott elhagyni. Kíváncsi volt az állatokra, szeretne volna látni az újszülött borjút. Ám a fájdalomtól élettelenül vágódott el a sínek között. Nagy volt a riadalom, azt hittük, meghalt. Nagymama sírva rázogatta, szólongatta, a velünk utazók orvosért, kórházért kiáltottak, de nem volt segítség. Lassan magához tért szegény, és sorsával megbékélve, visszakaszálódott a fekhelyére. Így utaztunk tovább a nagybeteggel.

Napok teltek el, amikor a keszõhidegkúti állomásra érkeztünk. Innen elindultunk megnézni, hogy hová leszünk telepítve. Édesanyám is elment a teherautóval, amely a helyszínre vitte a kíváncsiskodókat.

Minket a Tolna megyei Pári község 157-es számú házába, Schaffer Pálék helyére irányítottak. Nem örömmel, szégyenkezve fogadtuk a hírt, hogy más házát kell elfoglalnunk. Teherautókkal befuvaroztak a kijelölt helyre. Elsőnek nagyszüleimet vitte az autó. Nagypapa rémülten körülnézett és nagyot sóhajtott, hogy hová hozták meghalni. Még néha magához tért, majd egy hét múlva örökre lehunyta a szemét. Ő volt az első halott az áttelepítettek közül. Nemsokára azonban sok, idős ember követte, mert az idősek már nem tudtak alkalmazkodni az új környezethez. Elmentek egymás után, mert a honvágy úgy fáj, hogy belehaltak. Bizony, minden más lett az új otthonunkban.

Möllenkampf Lászlóné Bordács Ilona, Komárom

*

Kitelepítés Martosról

1947-ben Martoson is kiosztották az úgynevezett fehérleveleket, majdnem az egész lakosságnak. Hiszen az összeíráson mindenki magyarnak vallotta magát. Ezen a fehérlevélen az állt, hogy a csehszlovák–magyar csereegyezmény alapján őket Magyarországra telepítik. Ezek után örültünk is, meg féltünk is. Annak örültünk, hogy most már Csehországba nem visznek bennünket, de attól féltünk, hogy a Szent István ezer éve alatt őseink által összegyűjtött földek elvesznek. És ez be is következett. Hiszen a parasztembernek a vagyona a földje volt, ha volt pénze, földet vett.

Martosnál az első csoportba hat családot jelöltek ki az 1948. május 5-i telepítésre. Ezek a családok soron kívül megkapták a vagyonukkal a telekkönyvi kimutatásokat, és a lel-

tárosok minden családnál minden ingatlant, még a fákat is felleltározták. De később rájöttünk, hogy ennek semmi értelme. Időt adtak a csomagolásra, melyben a rokonok is segítettek. A Balla-családban a legidősebb Balla ez idő alatt felakasztotta magát. Ő így otthon maradt, eltemették.

Közben már megjelentek a Magyarországról önként jelentkező, szlováknak mondott családok. Ezeknek szinte semmijük sem volt. Csak a nagy csehszlovák propaganda nyomására a jobb élet megteremtése érdekében jöttek Szlovákiába. Ők a szlovák kormánytól már a vonaton kaptak 100 000 korona gyorssegélyt.

Az én szüleim egyik házat is egy bányászcsalád kapta meg, és vele az 1938-ban épült 60 méter hosszú L alakú, megtöltött gazdasági épületeket, meg az 50 hold földet. A földet bevitték ott is a termelőségvetkezethez, de a haszonbérből ők ma is könnyen élnek. Mivel a szüleimnek két háza volt, mert egyiküknek se volt testvére, én már a feleségemmel meg hat hónapos kisfiunkkal külön laktunk. Mivel azonban az összeírásnál én is szerepeltem a listán, így nekünk is mennünk kellett.

1948. május 5-én megjelentek a magyar rendszámú Mateosz-teherautók rakodókkal, de ott volt a szlovák csendőrség is. Ezek az emberek mindent felraktak, és vitték a tizenöt kilométerre lévő hetényi állomásra. Ott az előre elkészített marhavagonokba mindent beraktak, semmit nem kímélve. Egész nap tartott, mire a hat családot bevagonozták. Megtelt egy egész szerelvény.

A feleségem szülei, három testvére és mind a hat családnak a rokonsága ott volt elbúcsúzni, várták, hogy elinduljon a vonat. Már este volt, de a vonat nem indult. Sírtunk mindannyian. Nekem még most is hullanak a könnyeim, hogy ezeket a sorokat leírom ennyi év után. Én annyira szerettem a falumat, én még mindig martosinak mondom magam. Este azután a rokonok hazamentek lovaskocsikkal. Mi meg a marhavagonokba berendeztünk szalmazsákokból fekvőhelyeket, a sparhelt kéményét a vagon ablakán kiveztük, és csináltunk főzési lehetőséget. Kellett, mert ott volt a hat hónapos kisfiú is. Valamikor éjjel indult el a vonat. Szobnál léptük át a határt. Az irány Tab volt, de Szobnál megváltoztatták, Keszőhidegkút–Gyönk lett. Szobon egész nap álltunk, mert a csehszlovák koronánkat itt váltották át forintra. Egy magyar forintért 14 koronát kellett adni. Szobról megint valamikor éjjel indultunk, Pesten keresztül. A sok zötykölődésben szinte minden összedőlt a vagonokban. Ahol megálltunk, azonnal szaladtunk vödörrel vizet keresni az állatoknak. Vizet a vagonokban nem tudtunk tárolni. Az asszonyoknak a teheneket is meg kellett fejni, mert a kicsiknek a tej is kellett.

Nyolc napig tartott ez a kényelmetlen utazás, már minden összedőlt, mire megérkeztünk a keszőhidegkúti–gyönki állomásra. Gyönk onnan kilenc kilométerre van. Az állomáson szintén bizottság fogadott bennünket, meg a Magyar Mateosz-autók a rakodókkal együtt. A bizottság itt megadta a szállítóknak a címet, hogy kit, hová vigyenek. Ismét késő este lett, mire behurcoltak bennünket egy sváb udvarba. Az udvar közepére mindent ledobáltak, még a sváb is ott volt, meg az állatai is. Ennek a svábnak két háza állt egymás mellett egy bejáróval.

Mi a kisebbiket kaptuk meg, a szüleim mellett külön házzal. Már késő este volt, mire beértünk Gyönkre. A sok holmi az udvaron összedobálva. Az állatokat be tudtuk vinni az istállóba a sváb állatai mellé, mi meg szalmazsákokra feküdtünk, és elaludtunk, mert annyira ki voltunk merülve.

Jóba János, Komárom

Dunai tragédiák

Nagybátyám, Zámbó Vilmos: "Nagyon sokan érkeztünk a faluba menekülési céllal. Néha két-három napig is kellett várakozni az átjutásra. Addig azonban a falu népe szállást, ellátást biztosított részükre, miközben titokban intézte és szervezte az átjutási lehetőséget. Mindig volt a faluban két-három bizalmas ember, aki tudta, hogy éjszaka a határőrség merre cirkál a Duna partján; hol, merre és kik teljesítenek szolgálatot; a lelakatolt és zárolt csónakokhoz melyiknek van kulcsa; a töltés melletti kubikgödrök cserjés, fás területein hogyan és hová lehet elrejtőzni... Ismerték hol, mikor kell és lehet fényjelezni. De azokban a drámai pillanatokban, amikor a befagyott Dunán 40–50 méteres kötelet fogva, hason csúszva húsz-húsz embert menekítettek át a túlsó partra, az izgalmat és félelmet növelte, hogy sokszor a kötél egy része a még be nem fagyott, sima vízfelület felett kúszott."

E lélekvesztő esetekben az izsai halászok, akik a menekítést szervezték és végezték, az életüket kockáztatták, mint azok, akik sorsukat a kezükbe adták. A veszélyt csak növelte, hogy ezeket az akciókat csakis az éjszaka leple alatt lehetett megkísérelni. S vállalták mindezt még azután is, hogy a tragédiák egymást követték. Az esetleges, alkalmi eszközök, a sietség okozta idegek harca áldozatokat is követeltek.

Áldozatokat még úgy is, hogy a szőnyi oldalon a magyar határőrség önfeláldozó munkája, közreműködése sem tudta megakadályozni a bekövetkező tragédiát. Azok voltak a szerencsésebbek, akik az izsaiak segítségével, előre megtervezett, szervezett formáját választották az átmenekülésnek: lovas szánkóval, hosszú kötelekkel, vagy a még be nem állt Duna előtt ladikokkal. A Duna azok közül szedte áldozatait többségben, akik a maguk feje után, hátukon kis holmijukat cipelve vágtak neki a veszélyes útnak.

"Sajnos, a Duna jege beszakadt és egy lovas szánkó utasaival együtt a víz áldozata lett. De egyéb tragédiák is voltak: Moravcsik Ferencet a töltés mellett, menekülés közben lőtték agyon a határőrök. Fenekes Lajos a jeges Dunában úszott, és úgy menekült meg az életét kioltani akaró gyilkos golyóktól. Jómagam is egyetemi vizsgáimra mentem Budapestre, amikor csónakunk éjfél tájt elsüllyedt, s félve a csehszlovák határőrségtől, a téli, jeges vízben úszva értünk partot Szőnynél. Holmijaink elvesztek, a mínusz 20 fokos hidegben ruhánk ránk fagyott, és csak a szőnyi határőrökre kaptunk menedéket".

Csak Izsa községből hárman váltak áldozataivá e szörnyű "stációnak": Moravcsik Ferenc, Tárnok Gyula, Sári Gizella. A többi? Tudjuk, hogy a már említett csónakban, amely a Duna hullámsírába jutott, nem bírva a terhet, az úszó jég között, nyolcan tartózkodtak. Egy 18 éves gútai leány teteme után pedig hiába kutattak, nem találták meg. Emlékük, példájuk egy-egy könnycseppként pihenjen meg szemünkben!

Pintér Ferenc, Izsa

*

A magyarországi beilleszkedés gyötrelmei

Második generációs áttelepültnek számítok, hiszen én már Nyíregyházán, az új helyen születtem nővéremmel együtt, de három idősebb testvérem még csecsemő- és iskoláskorban volt 1947-ben. Szüleim elmondásából tudom, hogy soha nem gyógyuló sebként tántorgó lelkiünkben Naszvad elvesztése, sokat emlegették a Nyitra folyót, Érsekújvárt, mint szűkebb hazát.

Az 1947-es áttelepítés sokkhatásként érte a falut, de a mi családunkat több ok miatt is. Naszvad községben született már az üknagyapám is, és mindenki magyarul beszélt, a szlovákot később sem voltak hajlandók átvenni, bár az iskolában a felszabadulás után már kimondottan kötelező nyelvvé vált. A falu színmagyarnak számított és ez lett a vesztesége. Megmagyarázhatatlan (pontosabban egyesek meg tudták magyarázni), hogyan kerülhettek el egyesek az áttelepítést. Egy biztos, azok, akik a fő utca mellett takaros házakban laktak,

mindenképpen beleestek az "utazó keretbe", hiszen elsőként az ő portájukra vetettek szemet a Magyarországról "háztűznézőbe" csoportosan átruccant, szlovák nemzetiségűnek valló önkéntesek. Visszafelé ez a dolog nem működött. A felvidékieknek erőszakos úton kellett elhagyniuk szülőföldjüket. Mehettek a bizonytalanba, az ismeretlenbe, tíz esetből tízszer a szegénységbe, a vagyonvesztésbe....

Maga az áttelepítés úgy zajlott, mint egy háborús cselekmény: erőszak, kényszer alkalmazásával. A családot, jószágot némi élelemmel, bútorzattal bevagonírozták Érsekújváron. Körülbelül egy hétig tartott az utazás. Ritkán állt meg a vonat, hogy megetessék, megittassák az állatokat. Fogalmuk sem volt, hova tartanak. Budapesten derült ki, hogy az ő szerelvénycet Nyíregyházára irányították. Miután megérkeztek, további talány maradt, hol lehet Alsóbadúr, az új otthon. Lovaskocsival zötykölődve az úttalan, poros földutakon végre megérkeztek. A tanya zsebkendőnyi, Isten háta mögötti hely volt, az épület meg, ami rajta állt, egy naszvadi tyúkistállónak felelt meg. A mi családunk akkor nyolc tagot számlált: az anyai nagyszülők, egy férjhez nem ment nagynéni és apámék ötödmagukkal. Vagy az állatoknak, vagy a családnak nem jutott fedél...

Anyám, lelkileg érzékeny alkatú lévén, nehezebben heverte ki az otthon elvesztését. Álmában a naszvadi temetőben bolyongott, régi történeteket elevenített fel újra és újra, hogy ki ne törölje az emlékezet. Szoros kapcsolatot tartott fenn a sorstársakkal, akik amiben tudtak, segítettek egymást. Ízes palóc kiejtése volt, 80 évesen halt meg, 1999-ben. Ötven évig vágyott haza, s mikor unokája elvitte volna autóval, nem ment. Nem akarta látni, mivé lett Naszvad. Olyannak akarta megőrizni, ahogyan benne élt.

A többi család is nehezen tért magához. Voltak, akik hónapokig ki sem csomagoltak, mondván, hamarosan ki kell derülnie, hogy itt valami fatális tévedés történt és hazatérhetnek. Apám testvéreinek családját a szélrózsa minden irányába telepítették. Egyik testvére Budapesten ragadt, oda is nőült, ketten Szulokra kerültek, Somogy megyébe, ketten Sátoraljaújhelyre. Az apai nagyszülőket, akiket soha nem láttak többé, csak a temetésükön, Császártöltésre telepítették. Az a nővére apámnak, aki a férjével nem a faluközpontban lakott, Naszvadon maradhatott. Teljesen szétszóródott ez a népes család, elválasztotta őket a földrajzi távolság.

Simonics Borbála, Nyíregyháza

*

Átkelés a befagyott Dunán

Édesapám hentes és mészáros mester volt, édesanyám abban az időben háztartásbeli. A háború alatti és közvetlen utáni történésekről szüleimtől hallottam, melyeket most leírok, de vannak epizódok, amelyekre jómagam is visszaemlékszem. Szüleim, nagyszüleim éjszakai beszélgetései, a mindig feszült állapot, éreztették velem, hogy valami baj van, hogy valamire készülnek.

Komárom külvárosában, Benében éltünk egy családi házban, ahol az utcafronti részen apámnak jól menő hentesüzlete volt (most is emlékszem a kerámiából készült rózsaszínű kismalacra, a valódit is meghazudtoló, műhentesárukra, amelyek a kirakatot díszítették). A negyvenes évek elején (közepén?) egy nagyobb házat vásároltak szüleim a Nádor-vonal soraiban, hisz három generáció élt együtt. A ház is előttem van még: redőnyös, négy nagy ablak, nagy szobák, nagy konyha, nagy udvar stb...

Rövid ideig volt örömünk az új házban. Egymásután érkeztek a kitelepítésről szóló, felszólító levelek a magyar családoknak. Ránk is ez várt. Úgy tudom, vállallhatták volna szüleim a szlovák állampolgárságot is, de erről édesapám hallani sem akart. Voltak, akiket kényszermunkára vittek "az Isten háta mögé", Csehországba, ettől is rettegetek. S közben már az is tudott volt, hogy onnan mindenképpen mennünk kell, mert házukba egy más nemzeti-

ségű családot költöztetnek. Dönteni kellett hát, és szüleim döntöttek. Otthagyva mindent, házat, bútorokat, s minden más egyebet 1947. február 17-én, kora hajnalban, sírva búcsúztak el ott maradó nagyszüleimtől, akik a kényszerhelyzet miatt, ott élő, fiatal lányukhoz költöztek, s még további 1–2 évig vele együtt éltek. Tehát azon az éjszakán, apám kezében két bőrönddel, édesanyám kezében a mozdítható, kevés kis értéket tartalmazó táskával, másik kezével az én kezemet szorítja, a Duna felé indultunk. Velünk tartott még egy rokon néném és édesapám pékmester barátja, így voltunk öten. A jég február 17-én nem volt már stabil és megbízható, de valaki elmondta, hol lehet átkelni kisebb veszéllyel. Én, a pici lány, honnan is tudtam volna, hová megyünk, miért kell sírva-zokogva elbúcsúzni kedves nagyszüleimtől, és a csikorgó hidegben, sötétben sietve útnak indulni?

Itt kell elmondanom, hogy élt Dél-Komáromban édesapámnak két jó barátja, akiket édesapám segített azon ínséges időkben, amikor ők voltak bajban, amikor jegyre lehetett kapni az élelmiszert. Ők valamiféle határátlépő igazolvánnyal átkelve a hídon, próbálkoztak ezt-azt vásárolni, a két szimpatikus ismeretlen így jutott el akkor még hentesbolttal rendelkező apámhoz, aki hússal, hentesáruval, a pékmester kenyérrel s amivel csak tudtak segítettek. Így lett aztán az ismeretségből barátság, amelyet a háború, a megszorultság, az ínséges helyzet hozott össze (s amelyet mi ápoltunk tovább édesapám halála után egészen a két idős jó barátunk haláláig). Az átjövételünk utáni dolgokat jó előre megbeszélték. Amikor nekivágtunk a vékony jegű Dunának (hallani lehetett a jég ropogását), apámék a legrosszabbra is fel voltak készülve, fent említett jó barátaink vártak bennünket az innenső parton. Nemcsak a Duna okozott vészhelyzetet, hanem a géppuskás orosz őrség is, akik az állomást és környékét vigyázták. Emlékszem, egy őrháznál értünk partot, nem a megbeszélthelyen, gondolom a félelemtől, a sötétség miatt eltávolodtak apámék, és szinte a karjaikba estünk a Sztoj! üvöltéssel felénk rohanó katonáknak. Édesapám kezéből a bőröndöket tépdesték, anyámról a bundát, a táskáit cibálták, próbálták kezünket egymástól elszakítani. Szinte még most is érzem, milyen erősen szorította édesanyám a kezemet – pedig, Istenem, azóta 56 év telt el – és most felelevenedik előttem minden! Mind eközben ránk fogták fegyvereiket és tusakoltak előre bennünket. Segítségért kiáltoztunk – jómagam is vékony hangocskámmal –, s visítottam a félelemtől.

Nagyritkán elmesélem ismerősöknek viszontagságos átkelésünket – de hosszú – hosszú idő után most írom le ilyen részletesen s élem át újra azokat a megrázó perceket. Mint már írtam, egy őrháznál értünk partra, ahol vasúti munkások gyülekeztek kora hajnalban hólapátokkal, csákányokkal a vasúti síneket a hótól, jégtől megtisztítani. Kiáltozásunkra ők rohantak segítségünkre, szerszámaikat magasra emelve fenyegetésül a ránk támadóknak. A katonákat váratlanul érte ez, hisz az effajta inzultusoktól tartaniuk kellett, lemondtak kirablásunkról, és még ki tudja, mi történik, ha nem jönnek segítők?! Segítőink az őrházban forró teával, kávéval kínáltak és próbáltak megnyugtatni bennünket, hogy már biztonságban vagyunk. Barátaink, akik távolabb vártak ránk, csak a segélykiáltásainkat hallották, s végül az őrházban találkoztunk össze.

Otthonukba kísértek – közös udvarban lakott a két család (egyiküknél laktunk 8 hónapig). Ezalatt az idő alatt édesapám édesanyámmal a környéket járta, keresve olyan helyet, ahol letelepedhetnének. Ami a csomagunkba fért és pénzzé tehető volt, eladták: a keresztlői fülbevalókat, jegygyűrűiket, nagyszüleimét is, és még egy s mást. Nagyanyám eközben áttelepített ismerősökkel küldött csomagokat, próbált segíteni a megélhetésben. Végül 8 hónap után az Ászár nevű faluban a főjegyző és mások segítségével letelepedtünk. Telepedtünk? – hol volt még az az idő??? Egyelőre örülnünk kellett a siralmas körülményeknek is, egy magtárhelyiségben húzódhattunk meg, főzési lehetőség nem volt, tisztálkodás az udvari kútnál, alvás szalmazsákokon. De segítettek az ott élő emberek, ismervén nyomorú-

ságos helyzetünket. Ki házikenyeret, ki frissen fejt tejet, ki szalonnát hozott, ki mit tudott. Jóleső, de egyben megalázó érzés volt a még nemrégén jó nevű hentesmesternek elfogadni a "könyöradományt", bár akik adták jó szívvél, nem annak szánták. Ha tojásért küldtek a szomszédba, vagy tejfelért, túróért a másikba, hiába nyújtogattam a pénzt, "vidd csak kis szógám!" – így mondták, pénzt nem fogadtak el.

Talán mi voltunk az elsők, akik ily módon "verték gyökeret" a faluban, s talán később jött még néhány család, akik már más helyütt is próbálkoztak letelepedéssel. Röviddel odaérkezésünk után alkalom adódott volna, hogy apám megvásároljon egy üresen álló házat, amelyhez egy kisebb üzlethelyiség is tartozott. Álmaiban látta már, hogy itt talán tanult szakmáját, a hentes mesterséget is folytathatná. A ház korábban egy Hirschler nevű jóemberé volt, aki már nem térhetett vissza. Közben, nagyanyám intézkedése, utánjárása folytán egyenként, darabonként átkerültek a régi hentesüzlet kellékei: a gyönyörű porcelán fogasok, a pult, a húsvágó tőke, jéggel működő hűtőláda, szerszámok, s még a nekem oly kedves rózsaszínű kerámia malacka is. Ezeket is áttelepülő családok juttatták át saját bútoraik mellett Komáromig, onnan fuvarozták aztán Ászárra. A hentesüzlethez már majdnem minden együtt volt, de a "fészekrakást" előlről kellett kezdeni, hisz a bútoraink egytől-egyig ottmaradtak. De hát ez az egész csak egy szép álom maradt, mert bár egy ideig ebben a bizonyos házban lakhattunk, megváltoztatott mindent az államosítás.

A kiszemelt ház többé nem volt eladó, a hentesboltnak berendezett helyiség (úgy tudom, előttünk is ezt a célt szolgálta), úgy ahogy volt, saját felszerelésünkkel együtt az "állam bácsió" lett. Lefoglaltak mindent, néhány megmentett, jó minőségű henteskés, fenőacél, hurkatöltő kivételével. Újra csak ennyink maradt! Egyszóval, a Hirschler-házat államosították, később tejcarnok lett. Az átellenben lévő egykori Esterházy uradalmi épület ugyancsak állami tulajdon lett, itt lakott a grófi birtok intézője, kasznárja, akiket kiebrudaltak a lakásukból, nem tudni hová. Ennek a nagy, U-alakú építménynek (hátul hatalmas lóistálló, gazdasági épületek) egy kisebb része az frissen alakult földműves szövetkezeté lett.

Itt kaptunk szolgálati lakást, ennek nagy méretű éléskamrájából lett kialakítva az udvarra nyíló hentesbolt, édesapám pedig a földműves szövetkezet alkalmazottja, hentesé lett. Mit jelentett ez a mesterség akkortájt egy kis faluban? Megélhetést nem, az biztos, hisz mindenki tartott jószágot, még a legszegényebbek is. Hétféteken a szomszédos Kisbér vágóhídjáról – ugyancsak abban az évben készült ez is – szombatonként 100–150 kg húst hozott édesapám, ezért úgynevezett percentet kapott fizetésül, ami olyan minimális összeg volt, hogy a megélhetésünket nem biztosította.

Közben már nagyanyám is velünk volt, aki gumiladikon szökött át a Dunán – ez sem volt veszélytelen próbálkozás! –, majd nagyapám is furcsa körülmények között jutott át: az áttelepülő bútorai közt, szekrényben, ruhák közé bújtatva érkezett át Dél-Komáromba s onnan hozzánk. Így már együtt volt a család, sőt öcsémmel hatra nőtt a család létszáma.

Nagyszüleim segítségével azért egyre inkább oldódtak a gondok, bár minden, de minden munkát elvállaltak, amit csak lehetett: nagyapám, sokszor nagyanyám, édesapám is nyaranta cséplésnél dolgoztak, aratást, répa- kukoricakapálást, szőlőművelést, dohánytermesztést stb. aztán mi is tartottunk jószágot, ezzel is könnyebbé vált a megélhetés.

1953-ban húgom is megszületett, aki nemrég hagyott itt bennünket, így már heten voltunk. Három hónappal húgom születése után édesanyámnak dolgoznia kellett, akkor már neki is volt állandó munkahelye. A Pest-Szolnok megyei Állami Pincegazdaság ászári pincészeténél adminisztrátorként dolgozott, és egyben pár száz forint keresetével "családfenntartó" volt. A mezőgazdasági munkák mellett édesapám elvállalta a "rosszvas gyűjtést" (udvarunkban tornyosult a sok-sok rozsdás vas), kényszerűségből a zsír begyűjtést, no és még sok

hasonló, hálátlan feladatot. A háztartást nagyanyám vezette, de nagyon sok munka hárult rám, a 10–12 éves leánygyermekre, de hasonló korú társaimnak is kijutott a munkából iskola után, tanulásra csak késő este jutott idő. A falubeliekkel jó kapcsolatunk volt, tisztelték, becsülték szüleimet, nagyszüleimet, még máig is szeretettel emlegetik, akik ismerték őket.

Még nem szóltam a "feketevágásokról", ami ugyancsak veszélyes vállalkozás volt. Általában éjszaka történtek ezek, tele félelemmel, izgalommal az állattartó és édesapám részéről is. Az idősebbek tudják mi járt ezért. A hús egy részét (borjú, sertés) felvásároltuk és nagyanyámmal vonaton utazva (10–11 éves voltam), vittük rokonokhoz, ismerősökhöz, ahonnan kilónként fogyott a friss falusi áru. Nagyanyám egyszerű, de okos, élelmes asszony volt – ma úgy mondanám, a család organizátora –, remekül megszervezte ezeket az utakat és azért valami kis haszon ebből is csurrant-cseppent. De a hatóságtól való félelem mindig velünk volt a lebukás veszélyével együtt.

Az 1956-os forradalomra részletesen nem térnék ki, bár a mi falunkban történtek komoly atrocitások, s apám igazi magyar vére is forrongott, csitítani tudta a falubelieket, akik az egykori keményítőgyári igazgatót kis híján meglincseltek. Édesapám csendes, nem hangosan politizáló ember volt, ha a magyar himnuszt hallotta, mindig hullottak a könnyei, s magyarságára mindig nagyon büszke volt. A sok-sok izgalom, munka, az álmatlan éjszakák, a nagycsalád anyagi gondjai stb. felőrölték egészségét és 1963-ban meghalt. Édesanyám 83 éves, itt él Komáromban, romló emlékezete miatt nehéz faggatni a régi dolgokról. Sajnos, mire felnőttekké váltunk, nem volt, akit kikérdezhettünk volna, mi volt, hogy volt, miért volt? A leírtakból látható a nehéz sors, a sok viszontagság, melyen szüleim, nagyszüleim átmentek, s mindezeknek valami módon mi, gyerekeik is szenvedő alanyai voltunk, vagyunk. Ugyan gyermekként éltem át a legnehezebb időket, a visszaemlékezés mégis fájdalmas, márpedig ami megtörtént, az emlékezetemből kitörölni nem lehet.

Bognár Imréné Bartal Ibolya, Rév-Komárom

*

Menekülés, rejtőzködés, "vegyesnégyes"

Kisgyermekként semmit sem tudtam a nemzettudatról, de azt éreztem, hogy a mi családunk nem volt kirekesztő. Sohasem hallottam arról, hogy ki honnan jött, honnan származik, csak arról, hogy hogyan dolgozik. A világháború harcokat nem hozott nálunk (édesapám a szlovák nyelvtudásával megértette magát az oroszokkal), de annál nagyobb törest jelentett az életünkben. A Csallóköz ismételt elcsatolásával megkezdődött az erőszakos szlovákosítás. Tudvalevő, hogy az erőszak erőszakot szül, a békés lelket felháborítja. Édesapám mindent elviselt, de a magyarsága feladását nem tudta elképzelni, és ezt, ha kellett, ki is mondta. Sajnos többször mondhatta a kelleténél, mert mi nem is a kitelepítendő, hanem a deportálandók listájára kerültünk, mégpedig a Szudéta-vidékre, a rézbányászatba. Ekkor már éreztem valamit a nemzettudatból, mert iskolakötelességem ellenére édesapám nem engedett szlovák iskolába, inkább magánúton taníttatott. Keresztanyám tanítónő volt, s odahaza tanultam.

Úgy éreztük, itt a vég. Édesapám talán úgy gondolhatta: inkább a halál, mint a Szudéták. A nővéreim, akik akkor már középiskolás nagylányok voltak, az Ipolyon keresztül átszöktek Magyarországra, ahol rokoni segítséggel munkát találtak, tisztességgel helytálltak, és becsületes férjeket is találtak. Nekünk azonban ezek után nem volt maradásunk, menekülnünk kellett. Beteg édesanyámmal, felbuzuzva, éjszaka menekültünk el a faluból. Először Negyedre menekültünk anyai nagyszüleimhez. Itt már javában folytak a kitelepítés előkészületei. Mindenkiel közölték, ki, mikor, milyen vagonba, milyen sorrendben köteles rakodni. Csak mi voltunk üldözöttek az üldözöttek között, mert mi semmiféle listán nem szerepeltünk.

A nagyszüleim úgy oldották meg a helyzetet, hogy egyszerűen bevontak bennünket maguk közé, a részükre kijelölt marhavagonokba, és az ő útlevelükkel igazoltak bennünket a határon.

Hogy mindezt hogyan, mi módon tették, máig sem tudom, de arra emlékszem, hogy 1947-ben egy szép napon megérkeztünk Tolna-Mözs vasútállomásra. A vasútállomáson nagy felirat díszelgett, amelyet én akkor még csak betűzni tudtam, de a felnőttek hangosan olvasták: MEGSEGÍTÜNK BENNETEKET DRÁGA MAGYAR TESTVÉREK!

Mözs községbe szállítottak bennünket, amely többségében sváb település volt, de nagyon sok sváb családot kitelepítettek Németországba. Az ő házaikba telepítettek bennünket. Mi egy jó állagú, szép, polgáriás küllemű házba kerültünk, amelynek nagy udvara, kertje, célszerűen kiépített gazdasági épületei voltak. Majdnem úgy nézett ki minden, mintha előző nap hagyták volna el. Csak jóval később, felnőttként éreztem meg, mit élhettek át a szüleim mindezt látva és közben a sajátjukra gondolva. Felkiáltójelként még egy "lakónk" is akadt. A kiűzött sváb családból a nagymama nem volt hajlandó elmenni, és minden vesélyt, megaláztatást vállalva ott maradt a házban. Mivel a részünkről inkább megértést kapott, csak azt kérte, hogy a ház hátsó részében egy szobában lakhasson. Így is történt, és attól kezdve ebben a vegyes négyesben éltük további életünket, amelynek során sok megpróbáltatásban volt részünk, de a sváb mamával sohasem volt bajunk.

Dr. Szíjj Ferencné Nagy Katalin, Ete

*

Magyar–sváb szomszédság

Nagyszüleimet és édesapámat 1948. május 10-én telepítették ki Keszegfalváról. Már 1946-ban megkapták a "fehérpapírt", a kitelepítést tartalmazó okiratot, tudták, hogy el kell hagyni otthonukat, és ez a tudat mélységes keserűséggel töltötte el őket. A kijelölt dátum előtt pár nappal megkezdtek a pakolást, a vagyoni mentését. Ingóságait három vagonba helyezték el: a bútor és egyéb háztartási cikk az első vagonba, az állatok a másodikba kerültek, a harmadik vagonba a takarmányt helyezték el. Előzőleg felmérték a falunkat, illetve egyes személyeknek a vagyoni helyzetét. Ennek alapján a kitelepítés elsősorban a vagyonos, jómódú réteget érintette.

Május 15-e csütörtökre esett. Előtte való vasárnapon azonban a templomban mindenkinek részt vett az ünnepélyes búcsúztatáson. Zokogtak az emberek, fájt az otthon elhagyásának tudata, hisz mindenki tisztában volt azzal, hogy a világon sehol sem lesz olyan hely, amit annyira otthonuknak tudnak, mint a szülőfalujukat, ezt a Vág-Duna menti kis községet, Keszegfalvát. A bevagonírozás napján az egész falu sírt, hiszen mindenki hagyott ott szülőt, testvért, rokont. Kitorölhetetlenül fájó élmény maradt örökre ennyi síró ember látványa. Három napos utazás után érkeztek Budapestre, a Rákos-rendezői pályaudvarra. Vagonunkra ekkor egy fehér tábla került, amire a következő volt írva: Keszőhidegkút–Gyöng. Számukra még csak betűket jelentettek ezek a szavak. Ahogy távolodtak az otthontól, az ismerős emberektől, úgy fedezték fel a táj változását. Néhány órát a dunántúli dombok között haladtak. Ötödik napon érkeztek meg Tolna megyébe, Keszőhidegkút–Gyöng vasútállomásra, ahonnan a nyolc kilométerre lévő Gyöngre, jövőbeli lakóhelyükre szállították őket tehergépkocsikkal. Ahogy túljutottak a rakodás, a berendezkedés új munkáján, erőt vett rajtuk egy eddig ismeretlen, gyötrő érzés, a honvágy. Ezt a sajátos, fájó érzést még csak tetézte az a tény, hogy szülőfalujukba még látogatóba sem szabadott menniük.

Fagyos légkör, bizalmatlanság vette őket körül, hiszen a Németországba kitelepített svábok házat és földjét kapták meg a Csehszlovákiából kitelepített magyarok, így nagyszüleim is. Elképzelhető, hogy a faluban maradt svábok rokonai milyen szemmel nézték az oda telepített magyar családokat!? Nagyszüleimnek is kellemetlen volt, hogy saját ottho-

nukból, vagyonukból kiforgatták őket és más házába, földbirtokába kellett betelepülniük. Földbe süppedt, földpadlós kis házakat kaptak, hozzá ólakkal, gazdasági épületekkel és 15 hold szántóföldet. A szerencsétlenségben egyetlen szerencsésnek mondható az volt, hogy édesapám és nagynéném, akik ekkor már kilenc, illetve tizenegy évesek voltak, végre iskolába kerülhettek. Ugyanis szülőfalujukban magyar iskola nem volt, szlovák iskolába járva az anyanyelv ismerete nélkül "tanultak" írni és olvasni. A nyári szünetekben magánúton vizsgát tettek egy-egy évfolyamról, hogy az évek veszteségét behozzák.

Tizenegy évig éltek ebben a Tolna megyei kis faluban nagyszüleim és édesapám, de gyökeret verni nem tudtak. Az itteni táj, az itteni emberek mindvégig idegenek maradtak számukra. Hiába töltöttek el itt több évtizedet, ezt a környezetet egy percig sem tudták otthonuknak érezni. Ezért 1959-ben szülőföldjükhöz legközelebb eső magyar városba, Komáromba költöztek, és azóta itt laknak. A kitelepítés pusztá tényével, történelmi háttérével, írók, történészek tudományos alaposággal foglalkoznak. A történelmi tények, számadatok mögött családok ezreinek tragédiája rejlik. A borzalmas élmények kitörölhetetlen emlékként élnek a "jelenkori népvándorlást" átélt emberek lelkében. Saját családom személyes tapasztalatának példájával igyekeztem ezt érzékeltetni.

Győri Árpád, Komárom

*

Történelmi társbérlet 1948-ban

Dunamocson születtem, 1948. november 12-én telepítettek át. Apám szüleivel egy házban laktunk, nagyszüleim nevéen volt a ház és a földek. Édesapám hentes és mészáros volt, üzletünk is ezen a telken helyezkedett el. Az áttelepítésről szóló iratban azt is közölték velünk, hogy nagyszüleim korukra való tekintettel maradhatnak. Mivel rajtunk kívül senkijük sem volt, ezért azt kértük, hogy gondviselőként mi is a faluban maradassunk. De néhány nap múlva mégis elvittek. Ez idő alatt eljött hozzánk a helybeli csendőrpárancsnok egy nyomtatvánnyal, amit édesapámnak nyújtott át azzal, hogy írja alá, és maradhat.

Ez lett volna az úgynevezett reszlovakizálás. Ha visszagondolok, ma is hallom édesapám válaszát: "A dédapám is megfordulna a sírjában! Ha az a bűnöm, hogy magyarnak születtem, hát vigyenek!" Vittek is. Én akkor tizenhat éves voltam. Könnyek nélkül ma sem tudok erre visszagondolni, olyan volt a búcsúzás, mint egy temetés. Anyagilag, erkölcsileg tönkretettek minket, ott kellett hagyni mindenkit, akit szerettünk. Nem tudtuk, hová visznek, csak annyit, hogy Magyarországra. A határállomáson, Szobnál írták ki a vagon oldalára, hogy Rajkára megyünk.

Több nap múlva értünk oda, ahol a teherautó várt ránk, és vitt a falu szélén lévő szobakonyhás lakásba, ahol még ott lakott az eredeti tulajdonos, egy sváb család, a szülők, két kisgyermekkel. Mi is négyen voltunk, én, a nyolcéves öcsém és a szüleink. Az ott lakónak menni kellett volna, amit akkor tudtak meg, mikor minket odavittek. Kétségbe esve, velünk együtt sírtak. Vigasztaltuk őket, miattunk nem kell menniük, csak adjanak helyet a melléképületben, hogy a bútorainkat berakhassuk. Ők a szobában, mi a konyhában laktunk. Így éltünk 1949 februárjáig, amikor kaptunk egy kétszobás lakást. Üzlethelyiségről szó sem lehetett, pedig a berendezést magunkkal hoztuk. Édesapám a vasútnál, segédmunkásként helyezkedett el.

Szomorú és nehéz évek voltak, melyeket elfelejteni soha nem lehet. Nagyszüleim meghaltak, még a temetésükre sem mehettünk el. Édesapám soha nem volt semmiféle párt tagja. Végigharcolta a háborút, hadifogságban volt, mégis háborús bűnösnek bélyegezték. 1952-ben férjhez mentem, szintén dunamocsi, áttelepült családba kerültem, Fertőrákosra.

Más táj, más nép. Itt nem tudtuk igazán otthon érezni magunkat, így 1960-ban Komáromban vettünk egy kis családi házat és odaköltöztünk. A Duna-part és a szülőfalu közelsége vigaszt jelentett számunkra.

Egyeg Jánosné Bábi Irma, Komárom

*

Hetényi gazdából móri "telepes"

Idevalósiak vagyunk mi, Komáromtól az első faluba, Heténybe. Huszonegy éves voltam, amikor a kitelepítés történt, úgyhogy én mindenre nagyon jól emlékszem. Tizenyolc éves voltam, amikor osztották az úgynevezett fehér lapokat. Akkor arra voltak kíváncsiak, milyen állampolgároknak valljuk magunkat. Nem is mondhattuk volna magunkat szlováknak, hiszen nem beszéltük azt a nyelvet, és ami a legfontosabb, felmenőink mind magyarok voltak, amíg csak vissza tudok emlékezni. Mi így magyaroknak vallottuk magunkat. Ez 1946 tavaszán volt. Rá egy évre jött egy rendelet, hogy nem vagyunk kötelesek a cseh-szlovák kormánynak adót fizetni. Aztán 1947-ben pedig megkezdték a telepítést.

Szüleimmel Móra kerültünk. Ógyallán vagoníroztunk és Szobnak vittek bennünket. Ott volt az elosztó, ott tudtuk meg, hogy Mór az úticél.

Egy házat kaptunk a szüleimmel, s némi kis földet és szőlőt is. Összehasonlítva az ott hagyott házunkkal, ez nagyon szegényes, régi épület volt. Szüleim Hetényben 1941-ben építették fel a házat, melyet ott kellett hagyni 1948-ban. Itt meg régi, öreg házba kerültünk. Földet se kaptunk annyit, amennyit odahaza műveltünk. Odahaza tizenkét holdunk volt, Móra csak hetet adtak. Móra öt községből jöttek a családok, mi az utolsó telepítettek között voltunk, így nekünk nem nagyon jutott, csak a maradék.

Be kellett illeszkednünk, pedig kezdetben a móri svábok bizony leköpdöstek bennünket a határban, ha találkoztunk. Azt mondták: "Pfuj, büdös telepes!" Annak hívtak bennünket. Az otthon maradottakkal csak nagy nehezen tudtuk tartani a kapcsolatot. Egészen 1956-ig csak levelezni volt szabad, de hazamenni nem. Akkor mehetek először a szüleim látogatóba. A következő évben már én is voltam. Budapestre kellett utazni a vízumért, azzal lehetett csak átmenni. Az első hazalátogatás jórészt sírásból állt és persze örömből is. Állt az otthoni házunk, sőt még ma is áll, bár az elejét mára már újjáépítették. Kívülről mindig megnézem, de belül nem jártam, már akkor is benne lakott a Békéscsaba környékéről áttelepült szlovák család. Nem mentünk soha oda. Minek? Csak fájt volna a szívem.

Az 1960-as évek elején azért változott a helyzet, s a fölvidéki nép elkezdett vándorolni, közelebb az otthonhoz. Mégiscsak arra gondoltunk, hogy egyszer csak hazamehetünk. Ketten jöttünk Tatára, a többiek meg Szőnybe, Komáromba költözködtek.

Így, ennyi év elmúltával is azt gondolom, hogy csúnya dolog volt ezt tenni velünk. De ha nézem a televíziót, hallgatom a rádiót, csak azt látom, hogy ma is csak mindenütt üldözik a magyart. Üldözik Erdélyben, üldözik a Felvidéken, üldözik a Délvidéken. A szerencsétlen ember meg mit tehet arról, hogy magyarnak született? S ha jól meggondolom, 1920-ig magyar terület volt ez mindig. Ott születtek őseink, oda kötődünk, az a szülőföldünk. Természetes, hogy így ragaszkodunk hozzá.

Fekete Andrásné Gál Eszter, Tata

*

"A szívemet kétfelé osztottam"

Szerettek bennünket a hetényiek. Nagypapa becsületes kereskedő volt, megtanított bennünket a pénz megbecsülésére. Szépen vezette a boltot. Mielőtt meghalt volna, kioktatott mindenre, hogy jól végezhesük a munkát. Kérdeztem is tőle, mi legyen azokkal, akiknek hitelezett. Azt mondta: "Kisleányom, azt soha ne kérd meg tőlük. Ha módjuk lesz rá, meg-

adják, ha nincs rá módjuk, akkor meg minek azt hánytorgatni." Így is lett. 1948. április 12-én ért bennünket a kitelepítés. A keresztanyám szólta előző este, hogy jönnék és összeírják azokat a házakat, ahonnan kitelepítik a lakosokat. Láttam, amint a mi házunk előtt is ott van a két ember és felírnak bennünket. Kimentem hozzájuk, s mondtam nekik: "Bácsi, ne vegyék el tőlünk ezt a házat. Ha el kell innét mennünk, akkor nem lesz, aki kimenjen a temetőbe édesanyámhoz." Megragadta a kabátomat, és úgy ellökött, hogy majdnem az árokban kötöttem ki. Nyomatékként még odadobta szlovákul: "Eredj a fenébe, menj a Dunának."

Még iskoláskorú voltam, hiszen alig töltöttem be a tizenhat évet. Ekkorra már bezárták a magyar iskolákat, csak szlovák iskola volt. Ott tanítottak bennünket szlovákul, de nem nagyon ment. Nem szívesen emlékszem vissza ezekre az időkre, mert rossz emlékeim vannak. Szegény öcsém, akkor kezdte meg az első osztályt, s nem tudta kimondani azt a két szlovák szót rendesen, amit tanítottak éppen. A tanító megragadta a kis kabátjánál, odacipelte a kályhához, s szegény kisöcsémnek ott kellett a kályhába mondania, hogy "disznó szamárnak vagyok". Természetesen szlovákul. Így megalázva még azt sem tanultuk meg, amit egyébként megtanultunk volna...

Mivel Hetényben boltot vezettünk, Móron is megnyitottuk a kis üzletünket, és abból tartottuk el magunkat. S. mindent elvállalt, dolgozott cséplőgépen, beszerezte a bolti árut, hazalátogatott később Heténybe, onnan segítettek bennünket a szülei. Mindent megpróbáltunk, amit csak lehetett...

Legelőször én mentem Mórról haza, Heténybe. Két hétig maradhattam. A rendőrségről kiállítottak egy engedélyt, azzal mehettem. Előtte meg csak levelezgettünk, meg a Dunán telefonáltunk. Megírtuk egymásnak, hogy mikor találkozunk a Duna két partján, aztán lehajoltunk a víz fölé, úgy üzentünk egymásnak, a víz meg elvitte a hangunkat. Még a Duna is kegyes volt hozzánk. Most is hazalátogatunk rendszeresen, ott vannak a szeretteink a temetőben. Meg kell mondjam, hogy semmi rossz érzésem nincs az új lakókkal szemben. Édesanyám sírhalma mellett drága hetényi rokonaim, barátaim mind megállnak és üdvözljük egymást igaz szeretettel. Édesanyám sírhalma mellett állva, arra kérem a jó Istent, hogy tegyen csodát, s ha egyszer véget ér a földi életem, itt, Hetényben Édesanyám mellett találjam meg a végső nyughelyem. Ott, ahol a kéklő ég alatt láttam meg a fénylő napsugarat. Mert én a szívemet kétfelé osztottam. Egyik felét a családomnak adtam, a másik felét szülőföldön kislalumban, Hetényben hagytam.

Név nélkül emlékező, Komárom

*

Gyógyuló sebek

Kényszerrel jelölték ki azokat az izsaiakat, akiknek el kellett jönnünk. Nem vettek figyelembe sem családi, sem más indokot. Nemcsak a családok életét változtatták meg, hanem a régi Izsát is eltüntették. A kitelepítetteknek pedig igen nehéz dolguk volt, ha gyorsan be akartak illeszkedni az új környezetükbe.

Nemcsak a helyiek gyanakvása, félelmei, a számukra kijelölt házak, földek elfoglalása miatt velük szemben hosszú időn keresztül éreztetett megvetés, a telepéseknek kijáró lenézés okozott gondot, hanem a gyorsan változó magyarországi politika, amely a törékeny biztonságot is gyorsan tönkretette.

Sok izsai döntött ezért Kocsolán is úgy, hogy megpróbál a régi hazához, Izsához minél közelebb visszakérülni, s ezért Komáromban vagy környékén vettek házat, ott telepedtek le véglegesen. Megint mások a környező városokban vagy Budapesten kerestek maguk és családjuk számára megélhetést. Mi, akik itt maradtunk, mára azt hiszem teljesen beilleszkedtünk a faluba. Ötven év alatt az ember képes mindent megtanulni, megszokni.

Amikor haza-hazamentünk Izsára, a hatvanas évek óta rendszeresen jártunk, meg aztán ők,

az izsai unokatestvéreim is többször voltak nálunk, azt látjuk, hogy most már ott is szépen begyógyulnak a kitelepítés okozta sebek. Idő, sok-sok idő kellett ahhoz, hogy mink a kitelepítettek és az otthon maradottak egyformán feldolgozzuk azt, ami velünk megtörtént. Rengeteget lehetne okulni abból, amit mi itt, meg az otthoniak Izsán megéltünk...

Horváth András, Kocsola

*

Találkozás a szülőfölddel

1995. április 29-én és 30-án Tardoskedd község találkozót szervezett a faluból kitelepítettek és deportáltak számára. Sokan negyvenhét év után akkor jártak otthon először. Két autóbusszal és számos gépkocsival jöttek Magyarországról az egykor szülőföldjükről előzőtt testvérek, rokonok és barátok. A falubeliek a sportpályán fogadták őket. Az egyik töpörödött bácsika mellettem a nyakát nyújtogatta, legénykori legjobb cimboráját kereste az ölelkező tömegben. Egy idős férfi vállon veregette:

– Pali, hát nem ismersz meg?

– Te vagy az Pista...? A Janit keresem, de hiába tekintgetek, nem látom sehol.

– Nem tudott jönni.

– Beteg talán?

– Nem, hál' istennek, csak azt mondta, ő nem jöhet..., mert ha meglátná a tardoskeddi templom tornyát, megszakadna a szíve...

Huszonkét évesen akkor láttam először életemben síró férfiakat. A tardoskeddi lakodalmakra vagy éppen a temetésekre a vendégek, illetve a gyászolók egy része ma is útleléllel érkezik haza a határon túlról. A mai fiatalok talán nem annyira lokálpatrióták, mint ősök voltak, kevésbé érdeklik őket a múlt eseményei, a háború okozta sebek. A Duna az ő számukra talán már nem a határt fogja elsősorban jelenteni, hanem a kapcsolatokat, a folyón egyre nagyobb számban átívelő hidakat...

Benkő Tímea tardoskeddi gyűjtéséből

III. Komáromból Komáromba

Menekülés a befagyott Dunán

Édesapánk, Vörös Ferenc tájékozott ember volt, sokfelé járt, voltak kapcsolatai, hírforrásai. Megtudta, hogy a kitelepítettekkel napokig vesztegel a vonat a nyílt pályán, fűtetlen vagonokban. Mi lesz a gyerekekkel ilyen körülmények közt? Megfagyunk ebben az időben? Mit tudnak tenni? Tán Magyarországra kellene menekülni...

Nem sokat váratott magára a parancs: jött az értesítés, mikor, mennyi holmival visznek bennünket cseh területre. Ki tudja, hová, meddig megyünk, visszajöhetünk-e házunkba. A rövid töprengést gyors elhatározás követte. Mielőtt jönnének értünk, elhagyjuk házunkat, a tanyát. Sötétedés után lovaskocsival Észak-Komáromba mentünk. Ott meghúzódtunk egy kedves családnál, a Berzki cukrászékánál. Két hétig laktunk náluk, míg apánkat meglátták egy vásárban és rászóltak: – "Ferenc, te még mindig itt vagy?" És akkor eldőlt végleg, indulunk Magyarországra. Felhoztak minket a Tomanóczy-villa irányába, a vasúti híd fölé, és nekivágtunk az útnak a befagyott Duna jegén az új hazába.

Otthagytuk a házat, állatokat, felszerelést. Tehenek, tinók, lipicai lovak, csikók, disznók, apró jószágok. Eke, borona, vetőgép, szecs kavágó, daráló, aratószerszámok és a többi. Otthagytuk a földet, a Nyitrát, a csatornapartot, a csónakot, az embereket, nagymamát...

A háztartásunk nem napokra volt felszerelve. Előrelátóak voltak az emberek. A pusztá hat kilométerre, Komárom ettől még nyolc kilométerre volt. Tehát élelmiszer, petróle-

um, gyufa sem hiányozhatott a háztartásból. Mit hoztunk magunkkal? Nővéremék hátán kenyér, kolbász. Édesapánknál vindőben zsír, édesanyánk hátán viszont én. És jól felöltöztünk...A határőrök felfedeztek minket, kiabáltak, fenyegettek a hídról, majd lőttek utánunk. Hogyan éltük át ezt, nem tudom, de szüleim mesélték, hogy nagyon sírtam és a kavi nagymamához akartam menni, akkor még idegen volt nekem, amerre jártunk. A magyar partról fiatal fiúk jöttek elénk. Nem mi voltunk az elsők, előttünk is keltek már át a jégen menekülő. Segítettek nekünk, a csomagokat átvették. Köztük volt Várszegi Imre, Pisti, Risnyovszki Karcsi is. Fázva, kimerülten érkeztünk az új földre – Magyarországra. A parton lévő házban fogadtak minket Várszegiek. Itt megpihenhettünk, felmelegedhettünk, aztán Komáromba mentünk a rokonainkhoz, Bartliékhöz.

Vörös Jolán, Komárom

*

Elmaradt kárpótlás

A gyönki svábokat már 1946-ban kitelepítették Németországba. De ők csak egy csomaggal mehettek. Csak a ruháikat vihették, és némi élelmet. Ezeknek a lakásait, már elfoglalták a Romániából jött magyarok, meg helyi telepések is voltak Orosházáról. Ők megkapták a kitelepített volksbundisták lakásait teljes berendezéssel, állatokkal együtt. A felvidékiek csak üres lakásokat kaptak. Ezután jött a földosztás. Egy Moldovából menekült Vince bácsi nevű ember volt a földosztó. Ő volt a kommunista vezér. Ő írni, olvasni nem tudott. Csak keresztet tett. Egy lovas kocsi vitte a határba a tisztviselőnőket akiknél a földtulajdonosok telekkönyvi névsora volt, és azok mondták, hogy melyik föld kié. Itt már nem számított, hogy Csehszlovákiában ki mennyit hagyott, itt mindenki 15 holdat kapott. A minőség meg attól függött, hogy a Vince bácsinak ki mennyi bort adott. Mert a kocsin, amelyen a tisztviselőnőket vitték a saragla mindig tele volt borosüveggel. A Vince bácsi ezt iszogatta egész nap. Mi meg gyalog mentünk a kocsi után a határba, mire megkaptuk a 15 hold földet.

Gyönk határa dimbes-dombos és mi csallóköziek, ehhez nem voltunk hozzászokva. Úgy hogyha mentünk a lovaskocsival a határba, egynek mindig a kocsi után kellett menni, hogy a küllők közé rakja a durungot, fékezze a kocsit, mert elsodorta volna a lovakat. A bukovinai telepések is meg a magyar telepések is 1948-ban már kezdtek elvándorolni a faluból a városra. 1948-ban megjelent egy újság, amelyet már a felvidékiek jelentettek meg, ők is írták a címe az volt hogy *Új Otthon*. Nagyon nagy keletje volt az egész országban. Azonban nem sokáig tartott, mert olyan cikkek is megjelentek benne, amelyek már az akkori kommunista Rákosi kormánynak nem tetszett, és betiltották. Mi felvidékiek sehogyan sem tudtunk belenyugodni a sorsunkba. Állandóan összejártunk beszélgetni, hogy mit is kellene csinálnunk. Lassan kezdtük felélni a hazulról hozott pénzünket itt csak a svábok tudtak gazdálkodni, mert azok ökrökkel dolgoztak. Nekünk meg könnyű lovaink voltak. Ezek nem bírták a hegyeket.

A kitelepítés azután már 1948 augusztusában megszűnt, amikor Masaryk Jánost meggyilkolták. Miutánunk már nem is nagyon hoztak felvidékieket. Így a feleségemnek otthon maradtak a szülei, meg a három testvére. Én 1949 februárjában eljöttem Komáromba. Nagy nehezen találtam egy albérletet, olyat, hogy volt egy idős néni, volt szoba konyhája, a konyhába lakott egy háromtagú család, mi meg a fél szobát megkaptuk, a másik fél szobába meg az idős néni lakott. Mi hárman voltunk, akkor már a fiunk egy éves volt a bútor régi két ágy és két szekrény. Könnyen elfértünk. Így 1949. március elsején már Komáromba laktunk. Szerencsére még volt annyi pénzünk, hogy Keszőhidegkúton tudtam egy vagon bérelni, amivel eljöttünk Komáromba. Mielőtt eljöttünk én Szekszárdon a föld-

hivatalnál bejelentettem, és így az állam a kisházat is eladta, és a földeket sem telekkönyvezték a nevemre, mert a telekkönyvezés kb. 1954-ben volt. Apám is leadott a 15 hold földből, csak annyit hagyott meg, amelyen takarmányt termelt az állatoknak. A lovakkal inkább fuvarozni járt az útépitésre. Az öcsémet elvitték tényleges katonának, utána pedig elment Dunapentelére az építkezéshez. Ő sok évig legényszállón lakott. Amikor felépült Dunaújváros ő ott maradt a gyárnál, és ő kapott ott lakást. Megnősült, és ma is ott lakik. Mi Komáromban albérletből albérletbe mentünk, úgyhogy mióta megnősültem 1946 óta hét helyen laktunk. Amikor a fiunk három éves lett felvették óvodába, a feleségem is elment dolgozni. Én közben szakmát is tanultam.

Az ötvenes években szerettünk volna visszatelepülni a Felvidékre. Be is adtam a kérelmemet a Belügyminisztériumba. Egy alkalommal utána, behívtak Tatabányára a belügyi osztályra, és nagyon csúnyán beszéltek velem a nyomozók. A kérelmemet elutasították. 12 évig laktunk albérletbe, sokszor kiskocsival kézzel húzva hurcolkodtunk. 1958-ban már vettünk házhelyet, és 1960-ban felvettünk 60 000 forint kölcsönt, és megkezdtük egy családi ház építését. 1961 júniusában már be is költöztünk, és nemsokára a fiunk is meg nősült, és a család 6 tagú lett. A Szlovákiában maradt rokonokkal is már gyakrabban tudtunk találkozni, ők is jöttek, mi is mentünk. A szülők már mind meghaltak Gyönkön is meg Szlovákiába is. Mi is megöregedtünk. A fiatalok mind kirepültek a családi házból, és ma már csak ketten idős betegen vagyunk a nagy munkával, spórolással és szorgalommal felépített házban.

Én már 80 évesen bele is volnék törődve az életem sorsába, de azt nem tudom elfogadni, hogy a mai napig nem történt meg az, amire a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a felvidéki kitelepített magyarokat kárpótolja. Volt már az 55 év alatt több kormány, de ezekkel az ügyekkel még egy sem foglalkozott. Szerintem ez is befolyásolja, hogy egy kormányt sem választanak meg kétszer egymás után. Persze a felvidékiek között is vannak, akik még többet is szereztek, mint ami az elődeiknek Szlovákiában volt. Hiszen közel van a tűzhöz, könnyen melegszik. Mondja a közmondás. Azonban vagyunk még nagyon sokan, akik az elődeink által összegyűjtött vagyomból alig kaptunk valamit. Talán csupán azért, mert ügyetlenek voltunk, és megmaradtunk csak magyarnak, mint a szüleink is beírták az összeírásnál 1946-ban Csehszlovákiában. Én egyelőre ennyit szerettem volna elmondani a visszaemlékezéseimből, de a történészek évek múlva többet is tudnak mondani, és az unokáink, dédunokáink, még az iskolába is fogják hallani a történelemben.

Jóba János, Komárom

*

Békés megyei kitérő

Régi magyar református családból származom, a nemesi rangot őseink az 1540-es években kapták. Az ük-, déd-, nagyszülők sírja Észak-Komáromban található. Szülővárosomról, az ott töltött gyerekkorról csak szép emlékeim maradtak. A református hagyományhoz híven egyszerűen, de anyagi biztonságban éltünk...

Szüleim már 1946-ban hallottak a kitelepítési tervről. Tudták, aki felveszi a szlovák állampolgárságot, az maradhat, aki nem, azt deportálják. Mi vállaltuk magyarságunkat, így a kitelepítettek listájára kerültünk. Ekkor kezdődött el igazán az üldöztetésünk. A jómódú magyar családok férfi tagjait "háborús bűnösneként" letartóztatták, és kényszermunkára vitték. Édesapámat nyolc hónapig dolgoztatták vasútvonalak karbantartásánál. Rettegve vártuk, mikor hozzák a papírt, hogy csomagoljunk, mert erre mindössze huszonnégy órát kaptunk. Családunknak és a nagyszüleinknek a rokonok, barátok, ismerősök segítettek a pakolásban. Eljött a szomorú búcsú napja. Nagymamám akkor már fekvő beteg volt. Velük

együtt huszonhét marhavagonnal indultunk útnak. A fatelepről csak a deszkaanyagot hozhattuk el. Akkor még nem tudtuk, hogy az élet újrakezdéséhez ez ad majd alapot. Az állomás tele volt emberekkel. Ők sirattak bennünket, mi sirattuk lassan távolodó szülőföldünket, városunkat, otthonunkat. Szüleim életében egy hosszú rész zárult le, a mienkben pedig a boldog gyerekkor.

Napokon keresztül vittek bennünket, senki sem tudta, hova. Először Bácsalmásra irányította vagonjainkat Budapesten a "kitelepítési bizottság". Itt azonban nem tudtak fogadni minket, mert kicsi volt az állomás, így Békéscsabára irányították a szerelvényt. Élelemről, vízről magunknak kellett gondoskodni, s a vagonban aludtunk, mosakodtunk. Békéscsabán sem tudtak letelepedési helyet biztosítani a családoknak.

Egyeseket térdig érő sárban, a várostól 15–20 kilométerre levő tanyához vittek. A vagonokat sürgősen ki kellett pakolni, néhányunknak sehol sem tudtak helyet találni, ezért más családokkal együtt egy katonai laktanyában szállásoltak el bennünket. Zuhogott az eső, bútorainkat egy híd alá rakták be. Nagymamám egy magyar család fogadta be addig, amíg mindent elszállítottak a laktanyába.

Körülbelül fél évet töltöttünk itt el, amikor édesapámat elfogta a keserűség, hiszen azt ígérték, hogy azért, amit otthagytunk, majd Magyarországon kárpótolnak minket, kapunk házat, földet. Szomorúan indult el az elhagyott otthon irányába, s kerültünk Dél-Komáromba, ahol az eladott ingóságok árán vett egy öreg házat fateleppel. Így jutott a család újra otthonhoz, ami legalább nevében: Komárom, hasonlított a régihez. Itt több, Felvidékről kitelepített családdal tartottuk a kapcsolatot, s a találkozások egyike a református templom vasárnapi istentisztelete volt. Nem sokáig örülhettünk, mert jöttek az ötvenes évek, s apám kuláklistán került azok miatt a földek miatt, amelyeket elvettek tőle, s amelyeket el kellett hagynia. A fatelepet államosították, s mi újra rettegésben éltünk, nem tudtuk, melyik éjjel jönnek érte és viszik el.

A kártalanítással kapcsolatban 1964–67 között kelt egy rendelet, mely szerint, akik nem kaptak kártérítést, azok újra beadhatják igényüket. Édesapámat viszont egy szakaszra való hivatkozással "nagykereskedő-kizsákmányoló" személynek bélyegezték, és elutasították kérelmét. Édesapám több vállalkozást is elindított, de mindegyik vége az államosítás lett. A magyar hazában sokan nem szerették a felvidékieket, mert munkaszerető, becsületes emberek voltak, s a megpróbáltatások után is újból és újból talpra álltak. Édesapám, az egykori nagykereskedő öregkorára elemgyári portás lett.

Iskoláinkat nővéremmel együtt itt, Dél-Komáromban fejeztük be. Állást "megbélyegzett" apám miatt sokáig nem kaptam a városban. Az odaát maradt rokonainkról sokáig semmit sem tudtunk. Az útlevel kiváltásának engedélyezése után azonban gyakran találkoztunk, rendszeresen jöttek át hozzánk látogatóba.

Mi annyira nem tudtuk elfelejteni a történeteket, hogy csak halottak napján a temetőbe, vagy egy-egy temetésre mentünk át, összeszorult szívvel, könnyekkel a szemünkben. A még élő rokonokkal, ismerősökkel ma is tartjuk a kapcsolatot. A kitelepítéssel valószínű azt akarták elérni, hogy a Felvidéken ne maradjon magyar, vagy olyan, aki magyarnak vallja magát. Ez megteremtette a lehetőséget arra, hogy bezárják a magyar nyelvű iskolákat, s korlátozzák a magyar nyelv használatát. Hivatalos helyen nem lehetett magyarul megszólalni. 1938 előtt minden városnak, falunak, hivatalnak magyarul írták ki a nevét. Ötven év múltán is fáj hogy mi, kitelepítettek magyarságunk vállalásáért lettünk nincstelenség, s ráadásul a magyar állam semmibe vette az akkori egyezményben vállalt kártalanítást.

Dr. Marton Kálmánné Rác Erzsébet, Komárom

Kecskés László emlékezete

A csehszlovák hatóságok által kijelölt magyaroknak kötelező volt eljönniük, míg a hazánkban élő szlovákok közül az ment vissza az anyaországba, aki akart. Így nézett ki a "lakosságcsere" két oldala.

Akinek szép háza volt, nyilván nem mozdult. Aki ment, az a jobbért tette, hátrahagyva a magyaroknak a rosszat. Apósom nem kapott állást a városházán, egy suszterájban vette át a rossz cipőket. Ez lett a munkája. Laci, jobb híján, kitanulta édesapámnál a hentes és mészáros mesterséget. Már éppen felszabadult, mire visszakerülhetett a városházára. Lassan fellélegeztünk...

A szétszakított családok fájdalma soha nem múlt el. Egy történet a sok közül: Kitelepített apósom meg szeretne volna látogatni Észak-Komáromban maradt lányát és újszülött unokáját. Amikor az átkelési kérelem felől érdeklődött, és megmondta, miért kéri azt, a szlovák finánc hozzávágták a mondatot: "Unoka nem rokon! Szülés nem betegség!" Mint az ostor, érte szegényt a válasz. (Csak halálos betegségre vagy halálesetre adtak engedélyt.) És nem ölelhettem meg lányát és a kis újszülöttet. Nem kapott átkelési engedélyt. Mivel, szinte lehetetlen volt átjutni, sok család az érintkezésnek azt a módját választotta, hogy elhagyott helyen kimentek a folyóhoz, fölé hajoltak, s belekiabáltak mondandójukat. A víz kegyes volt. Továbbította azt. Ha jött a tél, és befagyott, a jégre merészkedtek két oldalról, így találkoztak titokban.

Lacinak minden rokona, barátja és egyetlen testvére a túloldalon maradt. Ő húsz évig nem kapott átkelést. De máshova sem mehetett. Ugyanennyi ideig minden évben jelentkeznie kellett a rendőrségen. (A rendőr mindig kérte: "Laci bácsi, ne haragudjon, ez a parancs". Mindenki szeretete és tisztelte őt a városban.)

Végre, húsz év után, megkapta a teljes rehabilitációt, miszerint semmi bűne nincs, és nem is volt. Sokra ment vele...El lehet képzelni, hogy aki odaát élte az életét születésétől fogva, milyen honvággyal nézett át a túloldalra. A szerelmek és barátságok csak lélekben folytatódhattak, hisz a találkozás megtiltott.

A közeg, amibe beleszülettek, s ami átítatta az életüket, megszűnt, fájó vágyakozást hagyva maga után. Az ürességben nehézkesen bolyongott a lélek. Ez az élethelyzet indította el az úton, hogy megkeresse a gyökereit. 1600-ig visszamenőleg találta meg őket. Ebben az évben kapott Kecskés Máté a törökök elleni vitéz küzdelméért nemesi rangot a királytól. Mint naszádos harcolt a Dunán Komárom védelméért. Még sokáig öröklődött a naszádos mesterség a családban, a későbbi generációk jómódú szekeresgazdák voltak.

A család utolsó gyönyörű, nagy, ezüstgombos díszruháját a komáromi múzeum őrzi. Férjem soha nem szűnt meg munkálkodni a kettészakított Komárom közötti kapcsolattartáson.

Ennek egyedül járható göröngyös útja a kultúra területén adódott. Szenvedélyesen kutatta egy életen át Komárom történetét. Megírta Komárom, az erődök városa (Zrínyi Katonai Kiadó, 1984) és Komáromi mesterségek (Madách Kiadó, 1978) című könyveit, hosszabb tanulmányokat a Komáromi földrengésről, a nagy árvízről, Komárom irodalmi életéről, Komárom utcaneveiről. Múzeumot hozott létre, főleg római kori gyűjteménnyel, egy másikat Dr. Juba Ferenc tengerészkapitány gyűjteményéből (ez az egyetlen tengerészeti múzeum Magyarországon). Ezeknek vezetője volt haláláig. Múzeumbarát Kört szervezett meg, ahová neves előadókat hívott, elindította a Komáromi Napokat, a Klapka-vetélkedőt a diákoknak, tagja volt a Városszépítő Egyesületnek, elnöke a Klapka Kuratóriumnak, stb.

Helytörténeti kutatásaiért "Bél Mátyás-díj-at kapott. "Komárom-Esztergom megye díja"-val, "Pro Urbe" díjjal tüntették ki. Végül nemcsak a magyarországi Komárom, de a Szlovákiához csatolt Észak-Komárom is díszpolgárává választotta. Milyen csodálatos mégis az élet! Az elűzött, megbélyegzett fiú hazatalált, mert végre befogadták. A sors őt igazolta. A tiszta, szerény, szelíd, szorgalmas, alkotó, másokért élő életét.

Kecskés Lászlóné Bazsánt Margit, Komárom

Adatközlők:

Békéscsaba	Barcs Józsefné Csizmadia Margit
Tardoskedd	Benkő Tímea
Rév-Komárom	Bognár Imréné Bartal Ibolya
Felsőszeli	Danajka Lajos
Komárom	Egyeg Jánosné Bábi Irma
Tata	Fekete Andrásné Gál Eszter
Ipolybalog	Ibos Istvánné Zsámbok Piros
Komárom	Jóba János
Izsa	Kajtár József
Komárom	Kreft Ferencné Szovics Gabriella
Komárom	Kecskés Lászlóné Bazsánt Margit
Taksony	Kubovics-család
Komárom	Győri Árpád
Kocsola	Horváth András
Komárom	Dr. Marton Kálmánné Rác Erzsébet
Komárom	Möllenkamp Lászlóné Bordács Ilona
Izsa	Pintér Ferenc
Nyíregyháza	Simonics Borbála
Ipolyszakállas	Szedes Hermina
Ete	Dr. Szijj Ferencné Nagy Katalin
Komárom	Vörös Jolán

A visszaemlékezéseket rögzítette és lejegyezte:

Árendás Zsuzsa, B. Kovács István, Monostori Éva, Monczné Győri Ildikó, Szarka László.